

Az Erdély-kérdésről a második világháború alatti béke-előkészítés és a párizsi békekonferencia tükrében (1942–1947)

Román–magyar határvita – nagyhatalmi érdekek kereszttüzében

Az első világháborút követő két évtizedben a román–magyar államhatár kétszer is alapvető változtatás tárgya volt: az 1920. június 4-én Magyarország, valamint a Szövetséges és Társult Hatalmak által aláírt trianoni békeszerződés egyértelműen a Román Királyság javára változtatta meg az addigi államhatárt (Erdélyt, a Bánság nagyobb részét, a Tiszántúl keleti felét, a Partiumot, Máramarost a román állam területeként ismerte el); majd alig két évtized múlva, az 1940. augusztus 30-án hozott, második bécsi döntésként ismert nagyhatalmi döntőbíráskodás, amely a két fél közötti közvetlen tárgyalás útján való megegyezés sikertelen kísérletét követte, Erdély kisebb felét (Észak-Erdélynek nevezett részét, Máramarossal és a Partiummal egyetemben) visszacsatolta Magyarországhoz. A német–olasz döntőbíráskodás – akkor már előrevetíthető következményei tükrében – erősen ambivalens eredményként volt értékelhető (lásd Teleki Pál miniszterelnöknek a helyszínen kialakított első álláspontját),¹ de pillanatnyilag Magyarország számára tűnt nemzeti érdekeivel legalább részben egyeztethető aktusnak, míg Románia számára egyértelmű veszteségként lett értékelve. A területi változások által közvetlenül érintett lakosság számára pedig mindez azt is jelenthette: az „ezeréves határ” állandónak tekintett valóságáról kiderült, hogy nagyon is a változó valóság része. Ezt csak megerősítette az a körülmény, hogy alig két évvel azelőtt – ugyancsak nagyhatalmi döntőbíráskodás eredményeként – az első bécsi döntés által (1938. november 2.) az első világháború után Magyarországtól Csehszlovákiához csatolt magyarlakta területek egy részét visszacsatolták Magyarországhoz. Ezt még értékelhették az európai nagyhatalmak által közösen létrehozott európai rendezés részének, hiszen a Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Olaszország „négyhatalmi direktórium” által aláírt müncheni egyezmény közvetlen következményeként valósult meg.² A második bécsi döntést a nagyhatalmak közül már csak Németország és Olaszország jegyezték. Németország és Nagy-Britannia, valamint Franciaország között már 1939 szeptemberétől beállt a hadiállapot; Olaszország pedig 1940. június 10-én hadba lépett Nagy-Britannia és Franciaország ellen.³ Mindkét

¹ RÓNAI András (1989): *Térképezett történelem*. Budapest, Magvető. 234–237.

² Martin GILBERT – Richard GOTT (1966): *Conciliatorii*. București, Editura Politică.

³ A döntést Benito Mussolini Franciaország küszöbön álló kapitulációja előtt hozta meg. Lásd James J. SADKOVICH (1989): Understanding Defeat: Reappraising Italy's Role in World War II. *Journal of Contemporary History*, 24. évf. 1. sz. 27–61.

bécsi döntést az érintett kelet-közép-európai kisállamok közötti közvetlen tárgyalás útján való megegyezés sikertelen kísérletét követően hozták a nagyhatalmak.

Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok rövid időn belül megkérdőjelezték a második bécsi döntés érvényességét: az Atlanti Charta⁴ elveivel ütközőnek értékelték, mivel a közvetlenül érintett lakosság tényleges megkérdezése nélkül született. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a Szovjetunió által 1939 és 1940 között a Balti- és Fekete-tenger közötti térségben, nagyhatalmi erőszak útján bekebelezett és elcsatolt területeket (például a Romániától elcsatolt Besszarábia, Észak-Bukovina, Herca tartomány; Finnországtól elszakított területek) nem tekintették akadállynak az illető nagyhatalommal való szövetség, valamint az Atlanti Chartához való csatlakozás útjában, és a második világháború utáni békerendezés kapcsán sem képezte konfrontáció tárgyát közöttük.

Szovjet nagyhatalmi érdekek és az Erdély-kérdés

A Szovjetunió 1940. augusztus 30. és 1941. június 27. között elfogadta a második bécsi döntés eredményét.⁵ Az említett időszakban alapvető érdekét szolgálta a Németországgal aláírt és életbeléptetett Molotov–Ribbentrop-paktum⁶ betartása (1939. augusztus 30.), amely rögzítette a két nagyhatalom érdekszféráját a köztük fekvő térségben. Románia stratégiai jelentőségét azonban – főleg kőolajtermelő kapacitása okán – bármely jövőendő nagyhatalmi konfrontáció újrapozícionálta. A Szovjetunió az ellene történt német fegyveres agresszió pillanatáig semleges maradt a nyugati hadszíntéren Németország által vívott háborúban. Ezalatt – értelemszerűen követve saját érdekeit – Kelet-Közép-Európa geopolitikai arculatának megváltoztatására törekedett: megszállta Lengyelország keleti részét (1939. szeptember 14.); 1939–1940 telén Finnországgal vívott háborúja nyomán jelentős területeket csatolt el, javítva stratégiai pozícióit a Balti-tenger északi medencéjében; bekebelezte Észtország, Lettország és Litvánia területét; 1940 júniusában ultimátummal kényszerítette Romániát jelentős területek átadására, a Kárpátok északi vonulatától a Duna fekete-tengeri torkolatáig. Ehhez kötődő mozzanat a magyar követelések párhuzamos felvetésének sugallata, esetleges közös katonai megoldás lehetősége Románia ellen, amennyiben az utóbbi a szovjet követeléseknek ellenállni szándékozott volna.

Egy évre rá, 1941. június 22-én Németország hadereje mellett Románia és Finnország is a Szovjetunió elleni háborúba kezdett. A kezdeti szakaszban a hadihelyzet rendkívül súlyosan alakult az utóbbi számára. Ekkor Kristóffy József moszkvai magyar nagykövet előtt Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos egyértelművé tette: amennyiben Magyarország kimarad a Szovjetunió elleni háborúból, szovjet részről számíthat majd a magyar

⁴ David REYNOLDS (2006): *From World War to Cold War. Churchill, Roosevelt, and the International History of the 1940s*. Oxford – New York, Oxford University Press. 49–72.

⁵ FÜLÖP Mihály – VINCZE Gábor szerk. (1998): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Budapest, Teleki László Alapítvány. 8.

⁶ Roger MOORHOUSE (2014): *The Devil's Alliance. Hitler's Pact with Stalin, 1939–1941*. London, Vintage.

területi követelések támogatására.⁷ A döntést meghozni hivatott helyzetben lévő felelős magyar kormányzati személyiségek azonban akkor – az addigi gyors német háborús sikerek és a Németország előtt Románia által már jegyzett érdemek tükrében – a háborúba való belépés mellett döntöttek (1941. június 27.). Mindezekkel egyetemben értelmezhető Sztálin azon kijelentése, amelyet a háborús erőfeszítések összehangolásáról Moszkvába tárgyalni érkezett brit külügyminiszter, Anthony Eden előtt tett 1941. decemberében: Magyarországot példásan meg kell büntetni a Szovjetunió elleni hadviselésért.⁸ Később pedig, ahogy a hadihelyzet egyre súlyosabb fordulatot vett Magyarország számára, egyre sötétebb jövőképet vetítettek előre a szovjet hatalmi tényezők. V. Molotov 1943. június 7-én már azt fogalmazta meg, hogy a felelősséget nem csupán a magyar állam hatóságai, hanem maga a magyar nép kell majd, hogy viselje.⁹

A Litvinov-bizottság¹⁰ által megalkotott tervezetek a háború utáni Európáról több „forgatókönyvvel” is számoltak az Erdély-kérdést illetően. A bizottság régió történetének rövid ismertetését követően, abból az alaphelyzetből indította fejtegetéseit, hogy tiszta etnikai határ meghatározása lehetetlen, ugyanakkor olyan megoldás sem hozható, amely mindkét felet kielégíti. A második bécsi döntés még kevésbé hagyható érvényben, mivel Erdély kettéosztása abból a szándékból született, hogy a háború alatt mindkét országot – Romániát és Magyarországot is – Németország irányába kötelezze le, egész Erdélynek a háború utáni odaítéléséről szóló végső döntés „lebegtetésével”. Magyarország pedig semmiképpen nem jutalmazható, mivel a Szovjetunió elleni hadbalépése mögött semmilyen érdeke nem lelhető fel, szemben a Románia (és Finnország) által hangoztatott területi visszakövetelésekkel.¹¹ Szovjet szempontból a Magyarország és Lengyelország közötti együttműködés is negatív érvként számított. Mindezek tükrében a Litvinov-bizottság három megoldást javasolt:¹²

- a) Erdély Magyarországgal alkotott egységét, de csak teljes szovjetbarát fordulat bekövetkezése esetén (amit azonban csakis Erdély területének megszerzése motiválhat);
- b) Románia részeként újraegyesíteni Erdélyt, amelynek fejében Románia lemondana minden egyéb területi követelésről (Besszarábia, Észak-Bukovina stb.) és teljes szovjetbarát fordulatot hajt végre;
- c) Erdély független entitás, amely mindkét állam befolyásolására használható eszköze lehet a Szovjetunióknak (erre vonatkozó részletes tervként a dokumentációba beillesztették Geiger Béla tervezetét az önálló Erdélyről).

⁷ FÜLÖP Mihály (1997): Az erdélyi magyar intézmények és szervezetek állásfoglalása a román–magyar határ kérdésében. *Múltunk*, 43. évf. 4. sz. 98.

⁸ VIDA István (1989): A magyar kérdés Párizsban. In GLATZ Ferenc szerk.: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Budapest, Pallas. 312.

⁹ FÜLÖP Mihály (1988): A Sebestyén-misszió (Petru Groza és a magyar–román határ kérdés). In RÁCZ István szerk.: *Tanulmányok Erdély történetéből*. Debrecen, Csokonai. 58.

¹⁰ Tofik ISZLAMOV (1994): Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt. *Múltunk*, 40. évf. 1–2. sz. 42–43.

¹¹ Uo. 45.

¹² Uo. 45–47. Lásd még: FÜLÖP–VINCZE 1998, 9–10.

Az önálló Erdély gondolata egy a moszkvai román kommunista csoportba integrálódó, akkor a spanyol polgárháború után a Szovjetunióban tartózkodó személy tollából is fennmaradt. Valter Roman a Litvinov-bizottsághoz címzett levelében – amelyet 1944. július 28-ra datált, és 1944. augusztus 2-án iktattak – a román kommunisták álláspontjától teljesen elkülönülő véleményt képviselt. A Kárpátok hegyvonulatától övezett Erdélyt – a Tisza vonaláig megnagyobbított területtel – Románia és Magyarország között külön államként helyezték a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok garانتáló hatalma alá.¹³ Később Valter Roman úgy emlékezett erre az epizódra, hogy a moszkvai magyar kommunista emigrációban sem volt egységes vélemény az Erdély-kérdést illetően. Emlékezete szerint Nagy Imre egyáltalán nem értett egyet Rákosi Mátyással és Révai Józseffel, akik Erdély kettéosztásának 1944 utáni fenntartását a Kommunisták Magyarországi Pártja szempontjából kedvező körülményként értékelték.¹⁴ Feljegyzése szerint Rákosi Mátyás 1954-ben már arra hivatkozott, hogy ha 1944–45-ben a román elvtársak előnyt is szereztek a kommunista hatalom kiépítése terén, egy évtized múlva már a magyar és a román nép is ugyanazt a kommunizmus felé vezető utat építette, tehát szerinte eljött az ideje az Erdély-kérdésben is mindkét fél számára előnyösebb megoldást hozni.¹⁵ Mindezt ugyanarról a Rákosi Mátyásról jegyezte fel, aki 1945-ben sürgette Magyarországon a választások megrendezését, mert biztosra vette a Kommunista Párt győzelmét, majd csupán 16%-nyi szavazat birtokában, a Kiszgazdapárttal alkotott koalíciós kormányban akkor nem látta érdekében állónak az Erdély-kérdésben akár részleges siker elérését sem, mert az az illető kormány miniszterelnökét és az 1946 elején kikiáltott köztársaság elnökét adó pártot, akkori politikai ellenfelét szimbolikus értékű sikerrel erősítette volna.

A Szovjetunió által irányított romániai kommunista mozgalom az Erdély-kérdésről

A romániai kommunista mozgalom álláspontja az Erdély-kérdést illetően 1945 előtt igencsak változó volt. A Kommunisták Romániai Pártja (KRP) azonosult a Komintern 1923. decemberi határozatával, amelyet a balkáni kommunisták Berlinben tartott kongresszusa idején fogalmazott meg: a Román Királyságot a nemzetiségeket elnyomó „reakciós burzsoá-földesúri rendszernek” és „többszempoliségű államnak” minősítette, amellyel szemben támogatta a nemzetiségek önrendelkezési jogát, akár a román államtól való elszakadásukat is. Ezt az álláspontot erősítette meg a KRP 1924 decemberében,

¹³ Tofik ISLAMOV (2000): Scrisoare către Petre Roman. *Provincia*, Octombrie. 4–5.

¹⁴ Document nr. 216, October 10th, 1954. București: Report by Valter Roman regarding his visit to Budapest, and his meeting with M. Rakosi. In Andrea ANDREESCU – Lucian NASTASĂ – Andrea VARGA szerk. (2003): *Minoritățile etnoculturale, mărturii documentare: Maghiarii din România (1956-1968)*. Cluj, Ethnocultural Diversity Resource Center. 803. Rákosi Mátyás 1954-ben ismételt felvetette a román elvtársak előtt az Erdély-kérdést.

¹⁵ Uo. 799–803.

Bécsben tartott III. kongresszusa.¹⁶ A KRP IV. kongresszusát 1928 szeptemberében tartották Harkovban, ahol az ukrán Vitalij Holosztenko váltotta Köblös Eleket a pártelnöki pozícióban. Ezúttal a paraszt- és munkásszervezetekkel, szociáldemokratákkal való összefogást támogató addigi népfrontpolitikát „opportunizmusként” ítélték el, s változott a felfogás a nemzetiségeknek az „imperialista kreáció” román államhoz való – elszakadásig menő – önrendelkezési joga tekintetében is. Az új formula „a munkások és parasztok államaként létrehozandó föderációt” tételezett, amelynek keretében Erdély, Dobruzsza és Bukovina külön egységeket alkotnának.¹⁷ A Komintern V. kongresszusán – amikor a KRP megint új elnököt kapott a lengyelországi Alexander Daneliuk személyében – Georgi Dimitrov egyenesen az „imperialista” Románia által „megszállt régióknak” nevezte Erdélyt, Dobruzsát, Besszarábiát, Bukovinát.¹⁸

Az erdélyi viszonyokra nézve fontos epizód az Országos Magyar Párttal szembeni frakció létrejötte 1933 júniusában (Országos Magyar Párt Ellenzéke), illetve 1934-től a KRP Erdély és Bánságért felelős Titkársága határozatát követően a MADOSZ megalakulása.¹⁹ 1935 szeptemberében – az ismételten előtérbe került „népfrontpolitika” jegyében – már az „antifasiszta összefogás” jelszava volt aktuális. A MADOSZ a román Ekésfronttal kötött „egységfrontja” pedig az „antifaszizmus” mellett az „antirevizionizmus” jelszavát is hirdette, hogy a román nemzetiségű tömegek körében is támogatást szerezzen.²⁰ Ilyen körülmények között, 1938. november 14-én a MADOSZ „imperialista, a dunai népeket egymás ellen uszító” cselekedetként ítélte el az első bécsi döntést.²¹

1940-ben a KRP már három vezetőséggel is rendelkezett: a moszkvai kommunista emigrációban a G. Dimitrovval kitűnő viszonyt ápoló Ana Pauker, mellette pedig Luka László (Vasile Luca) és Leonte Răutu jelentette a vezetőség magját. A Románia területén illegalitásban működő pártot elnökként Breiner Béla, majd a bolgár Borisz Sztefanov, az utóbbi halála után pedig Fóris István (Ștefan Foriș) vezette – mellette Remus Koffler, Constantin Pîrvulescu, Lucrețiu Pătrășcanu, Ion Gheorghe Maurer jelentették a belső magot. A börtönbe zárt kommunisták pedig Gheorghe Gheorghiu-Dej vezetése alatt működtek. Az említett formációk között a Román Királyi Hadsereg tábornoka – ugyanakkor NKVD ügynökként is aktív –, Emil Bodnăraș tartotta a kapcsolatot.²² Fóris

¹⁶ LIPCSEY Ildikó (1991): A Román Kommunista Párt a nemzetiségi kérdésről (1921–1945). *Kelet-európai Tükör*, 1991/4, 83. Ghiță IONESCU (1994): *Comunismul în România*. București, Editura Litera. 50–51.

¹⁷ IONESCU 1994, 53.

¹⁸ Florin CONSTANTINIU (1991): *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945–1946)*. București, Editura Enciclopedică. 38. Romániát kiemelt figyelem övezte a Komintern részéről, a szovjetellenes „cordon sanitaire” politikában játszott szerepe, s a közelgő konfliktusban a Szovjetunió elleni felvonulás lehetséges irányvonala miatt. Lásd IONESCU 1994, 69. A Szovjetunió elvárása az volt, hogy a KRP tagjai kommunisztaként és ne románként vagy magyarként viszonyuljanak az egész kérdéskör összes vonulatához.

¹⁹ LÖNHÁRT Tamás (2008): *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România (1944–1948)*. Cluj, Editura Argonaut. 109.

²⁰ Uo. 110.

²¹ LIPCSEY 1991, 94.

²² LÖNHÁRT 2008, 110–111. A Szovjetunióba való ismételt átszökés után visszatért, letartóztatták, de 1942-ben kiengedték a börtönből. Ezért a Mihai Moruzov vezette román hírszerzésnek és elhárításnak tett szolgálata sem kizárható. Azonban 1944 után semmilyen írott nyoma nem maradt ilyen jellegű tevékenységének. Több évtizeden át a KRP/RKP legszűkebb hatalmi köréhez tartozott.

és Gheorghiu-Dej között a háború alatt kibékíthetetlen ellentét 1944 áprilisában az előbbi kizárásáról való döntéshez vezetett. 1944. augusztus 23. után a börtönből kiszabadult Gheorghiu-Dej likvidáltatta riválisát.²³

1940 júniusában, a Szovjetunió ultimátumát követően, amely következtében Besszarábiát és Észak-Bukovinát az előbbihez csatolták, a moszkvai vezetés arra intette a romániai kommunistákat, hogy maradjanak az ország területén. Azok azonban tömegesen hagyták el Romániát, ahol a források legtöbb 4200, legkevesebb 1000 kommunista párttagot regisztrálnak az ezt követő időszakra vonatkozóan.²⁴ Számuk azonban az újabb terület-vesztésekkel, valamint a háború alatti halálozások miatt tovább csökkent. A román tömegek körében további érzelmi szakadékot jelentett Besszarábia, Észak-Bukovina és Hercegovina elcsatolása után, a második bécsi döntés előestéjén kiadott állásfoglalás (1940. augusztus 8.), amelyben a KRP Központi Bizottsága „Erdély népeinek a román imperializmus alól való felszabadulásáért folytatott harcáról” szólt. A KRP népgyűlések szervezését, a nemzetiségek önrendelkezése alapján az elszakadás jogának hangoztatását követelte.²⁵ A német–olasz döntőbíráskodást megelőzően ugyanakkor Németország ígéretet tett Románia számára, hogy garantáló hatalomként védnöksége alá helyezi, és katonai missziót ígért hadserege modernizálásához. Ennek célja a román állam területén lévő stratégiai erőforrások biztosítása volt, ami viszont már egyértelműen keresztezte a Szovjetunió érdekeit. Az új helyzetben a Kommunisták Romániai Pártjának – szovjet utasításra – ismét rapid módon kellett korrigálnia saját álláspontját. A KRP 1940. szeptember 3-án már a „magyar imperializmusnak kiszolgáltatott munkások és parasztok visszacsatolását” követelte.²⁶ 1940. november 7-én a MADOSZ is elhatárolódott a második bécsi döntéstől.²⁷ 1940 őszétől ugyanakkor létrejött a Kommunisták Észak-Erdélyi Regionális Bizottsága, amely az új irányvonal tisztázására küldöttséget szervezett Moszkvába.²⁸ Az 1941 márciusában visszatért küldöttség azt a felsőbb döntést tolmácsolta, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártjával kell szervezetileg egyesülni, tevékenységüket pedig a Szociáldemokrata Párt és a Szakszervezeti Tanács soraiba beépülve hajtsák végre. A Moszkvából visszatért „erdélyiek” Rákosi Mátyással való találkozásukról is beszámoltak, aki előttük kihangsúlyozta: az SZKP és a KMP sohasem ismerte el a párizsi békekonferencia által létrehozott imperialista békerendet, s „nekünk meg van a saját jogunk Erdélyhez”.²⁹

²³ Uo. 111. Lásd még: Dan CĂTĂNUȘ – Ioan CHIPER (2000): *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu*. București, Editura Vremea.

²⁴ Raport scris întocmit de Ștefan Foriș, privind situația numerică a Partidului Comunist din România – 8 iulie 1940. In Alina TUDOR-PAVELESCU szerk. (2003): *Partidul Comunist din România în anii celui de al Doilea Război Mondial, 1939–1944*. București, Arhivele Naționale ale României. 84–85.

²⁵ LŐNHÁRT 2008, 112.

²⁶ IONESCU 1996, 88–89.

²⁷ BÁNYAI László (1971): Közös harcunk a Romániai Kommunista Párt zászlaja alatt. *Művelődés*, 24. évf. 4. sz. 23.

²⁸ *Arhivele Militare Române, Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice Pitești, Fond Marele Stat Major: Biroul 2 Informații*, Dosar nr. 1170, f. 61.

²⁹ MOLNÁR Gusztáv (1993): Önrendelkezési törekvések az „Észak-erdélyi Köztársaság” idején 1944. október 11. – 1945. március 13. In MOLNÁR Gusztáv szerk.: *Autonómia és integráció*. Budapest, Magyar Szemle Könyvek. 109.

Romániában – a második bécsi döntés következtében – a népharagot saját érdekében felhasználó Ion Antonescu tábornok vette át a valós államhatalom gyakorlását, II. Károly király lemondását követően, I. Mihály király formai hatalma mellett. Antonescu előbb a szélsőjobboldali legionárius mozgalommal közösen, majd az 1941 januárjában köztük kirobbant fegyveres konfrontációt követően, a tábornok személyes és kizárólagos vezéri (conducător) szerepkörét intézményesítve, a katonai diktatúra eszköztárát alkalmazó sajátos rendszert vezetett be.³⁰ Ezt követően minden politikai párt nyilvános tevékenységét betiltotta. A kommunistákat börtönbe, a legionáriusokat internálótáborokba vagy a keleti hadszíntérre küldte. A dél-erdélyi kommunisták (köztük a MADOSZ tagjai is) 1940 ősztől a Kommunisták Romániai Pártja keretei között illegalitásban folytathatták tevékenységüket. 1942-ben, az észak-erdélyi kommunista szervezet lebukását és felszámolását követően, a dél-erdélyi elvtársaik úgy érezhették, talán jobb helyzetben vannak. Az illegalitásban működő KRP fokozatosan alakította ki együttműködését a Román Szociáldemokrata Párttal (Munkásegységfront), valamint a Ion Antonescu vezette politikai rendszer „földalatti ellenzékeként” működő polgári pártokkal (Nemzeti Parasztpárt – NPP, Nemzeti Liberális Párt – NLP). 1944. június 20-án megalakult a négypárti Nemzeti Demokratikus Blokk (NPP, NLP, RSZDP, KRP), amelynek legfontosabb célkitűzése Románia kilépése volt a második világháborús német szövetségből.³¹ A Lucrețiu Pătrășcanu által személyesen képviselt KRP így szimbolikusan részt vett és legitimálta az 1944. augusztus 23-án, I. Mihály király³² által levezényelt, a Román Királyi Hadsereg által végrehajtott átállást – tárca nélküli minisztériumot vállalva az új kormányban. E sikeres párfordulásban való részvétellel viszont Pătrășcanu szembekerült a moszkvai pártvezetőséggel. Pár nappal az események után Bukarestbe érkezve hangot is adott a „moszkoviták” nemtetszésének Ana Pauker. Értékelése szerint Románia második világháború előtti politikai elitje ily módon a KRP stabsztálása mellett mentette át magát, új legitimitást nyert, holott, ha az átállás nem történik meg, egy „tabula rasa” helyzet előnyével rendelkezett volna a Szovjetunió és helyi hatalmi eszköze, a kommunista párt.³³ Az adott helyzetben új módozatot kellett találni a hatalomátvételhez még a választások megszervezése előtt, hiszen – ellenkező esetben – a KRP 1000-nél kevesebb tagja aligha válhatott volna érdemleges politikai tényezővé. Ennek lett eszköze 1944 őszén a Vörös Hadsereg által megszállt Észak-Erdély szovjet katonai felügyelet alatt megvalósított különleges, átmeneti és ideiglenes közigazgatása, amely a politikai nyomásgyakorlás eszközeként sikerrel szolgálta egy kommunisták által vezetett kormány kinevezésének ügyét Romániában (1945. március 6.). Az ebből eredő új alaphelyzetet egészen eltérő módon értelmezték az Észak-Erdélyben működő Kommunista Párt, valamint a Kommunisták Romániai Pártja vezetőségének tagjai 1945-ben.

³⁰ Dennis DELETANT (2008): *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său (1940–1944)*. București, Editura Humanitas. 65–85.

³¹ LÖNHÁRT 2008, 115–116.

³² Lásd Függelék 11. sz. fényképét: I. Mihály román király és Petru Groza.

³³ Robert LEVY (2002): *Gloria și decădere Anei Pauker*. Iași, Editura Polirom. 66.

A román béke-előkészítés alapkérdése: az Erdély-kérdés

1940. szeptember 6. után a román államhatalmat birtokoló új politikai rezsim vezetői a Németország által a háború után kialakítandó új európai rendben látták az Erdély-kérdés kulcsát:³⁴ A Ion Antonescu tábornok vezette „nemzeti legionárius állam” 1940 novemberében német katonai missziónak adott otthont, s csatlakozott az antikomintern paktumhoz. A román nemzetvezető Adolf Hitlerrel való első személyes találkozásán, 1940. november 22-én egyértelműen kifejezte azon óhaját, hogy Romániát a német Harmadik Birodalommal szövetségben beléptesse a közelgő háborúba a Szovjetunió ellen.³⁵ Ennek megfelelően, még a hadművelleti tervezés időszakában, az Antonescu vezette Románia szerepet vállalt az év végére készen álló Barbarossa-terv végrehajtásában; a német haderő jobb szárnyán tervezve a Szovjetunió elleni felvonulást. 1941. június 22-én az egy évvel korábban elcsatolt területek visszaszerzésével igazolta napiparancsban a Szovjetunió elleni háborút a Román Királyi Hadsereg előtt. 1941 júliusában, a Dnyeszteren való átkelésről, a Szovjetunió elleni háború folytatásáról már új motivációs rendszer alapján közölte a meghozott döntést: „a bolsevizmus ellen, Erdély szent földjéért”, ami egyben világnézeti és nemzeti érdeket értelmező kettős érvrendszert rejtett.³⁶ Azonos logika motiválta 1941. június 27-én a Magyar Királyság hadbalépését a Szovjetunió ellen. Ezáltal létrejött az a sajátos „fegyvertársi” viszony a román és magyar hadseregek között a keleti fronton, amelynek alapja az egymással ellentétes érdek – Erdély egészének hovatartozása – által motivált szövetség a Harmadik Birodalommal, amely előtt sürgősen érdemeket kellett szerezniük az akkor rövidnek ítélt Szovjetunió elleni háború vége előtt.

A Harmadik Birodalom politikai döntéshozói egyre inkább aggódva figyelték a rohamosan romló viszonyt Magyarország és Románia között. Az úgynevezett Altenburg–Roggeri német–olasz vegyesbizottság 1940. október 17–27. között folytatott helyzetfelmérő vizsgálatot a kettőszakított Erdély mindkét felén.³⁷ Az erről szóló 1940. október 31-i összefoglaló jelentésből december elején Bukarest és Budapest is csupán egy rövid kivonatot ismerhetett meg, amely az ellentéteket gyakorlatilag „túlkapásoknak” minősítette. Az ajánlott megoldások között szerepelt a kisebbségi egyezmény megkötése, valamint a határkérdést is érintő közvetlen tárgyalás útján való párbeszéd intézményesítése a két állam között. 1941 februárja után volt is egy rövid időszak, amikor Bárdossy és Crutzescu személyes tárgyalásai részleges, ám reális eredményeket hoztak – például az optálási időszak meghosszabbítását.³⁸ Teleki Pál halálát követően, a külügyminiszteri tárcát is megtartó Bárdossy László miniszterelnöksége kezdetén a párbeszéd folytatódni látszott. A Budapestre akkreditált új román nagykövet

³⁴ Ottmar TRĂȘCĂ (2013): *Relațiile politice și militare româno-germane, septembrie 1940 – august 1944*. Cluj-Napoca, Editura Argonaut. 117–138, 266–284.

³⁵ Florin CONSTANTINIU (2002): *1941. Hitler, Stalin și România. România și geneza operațiunii „Barbarossa”*. București, Univers Enciclopedic. 181.

³⁶ Uo. 98–99. Ion Antonescu ekkor vette fel a Román Királyi Hadsereg marsallja címet – a táboroki cím helyett –, magát ezáltal a testület egésze fölé rendelve.

³⁷ L. BALOGH Béni (2013): *Küzdelem Erdélyért. A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*. Budapest, Akadémiai. 104–105.

³⁸ Uo. 131–132.

1941. június 21-i hivatalba lépésétől 1942 tavaszáig azonban sajátos helyzet állt be: sem a magyar, sem a román kormány nem fogadta a másik fél kihallgatásra jelentkező misszióvezetőjét.³⁹ Majd 1941. szeptember 15-én Ion Antonescu marsall nyilatkozatban tudatta, hogy Románia érvénytelennek tekinti a második bécsi döntést. A nyilatkozatot követő jegyzék – a magyar állam hatóságai által elkövetett románellenes atrocitásokra hivatkozva – a másik félre hárította a felelősséget a döntőbíróvási határozat után történtekért, s a román kormány csupán „megállapítja” az ettől kezdve fennálló új helyzetet.⁴⁰ A döntés hátterében az a felfogás húzódhatott meg, hogy a Szovjetunió elleni hadjárat „villámgyorsan” véget fog érni, az új európai rend létrejötte a küszöbön áll, következésképpen a román nemzeti érdek legfontosabb kérdését mihamarabb nyitottnak kellett nyilvánítani.⁴¹ A német és olasz külügyminisztériumokkal a berlini és római román nagykövét egy-egy – 1941. szeptember 19-én, illetve 29-én átadott – jegyzék útján tudatta Bukarest új álláspontját.

Ilyen premisszákat előzték és határozták meg a román béke-előkészítési tevékenység koncepcióját a kezdeti időszakban. Mihai Antonescu külügyminiszter kezdeményezése és felügyelete alatt, Silviu Dragomir tényleges irányításával, 1942. június 16-án létrejött a Béke(előkészítő) Iroda (Biroul Păcii).⁴² Az új hivatal száznál több szakembert foglalkoztatott. Közülük Silviu Dragomir, Valeriu Pop, Gheorghe I. Brătianu, Constantin C. Giurescu, Ioan Nistor, Victor Papacostea, Vintilă Mihăilescu és Ion Minea közreműködése volt meghatározó a béke-előkészítő dokumentációs anyag véglegesítésében. Az iroda hét bizottság munkáját koordinálta és egyesítette a történelmi, gazdasági, etnikai, biológiai, statisztikai, sajtó és propaganda tárgykörökben. Az alapkoncepcióra maga Mihai Antonescu világított rá 1942. június 16-án: „Miniszter urak, uraim, egy régi és bölcs mondás azt mondta: »Si vis pacem, para bellum«. Úgy hiszem, ehhez a modern kor embere hozzá kell tegye: Ha meg akarod nyerni a háborút, elő kell készítsd a békét.”⁴³ Megjegyzendő, hogy a román béke-előkészítés koncepciója nem a sztálingrádi fordulat után, hanem a német katonai győzelmek időszakában, 1942 első felében született, s célja német győzelem esetére a román béketörekvések argumentumainak kész felmutatása a háborúban szerzett érdemek mellett, az új európai rend részeként. Románia pedig nem megszállt ország ekkor, hanem háborús szövetségesként, önálló célok mentén harcolva készült az új európai rend német koncepciójába építeni saját békecéljait. Ilyen koncepcióba ágyazva érthető a magyar történészek munkái által is idézett Ion Antonescu-beszéd, amely – az Erdély egésze fölötti román szuverenitás visszaállítására és egy tömeges lakosságcsere bekalkulálása mellett – a nemzeti kizárolagosságot jelentő román nemzeti terület kialakításának gondolatát tükrözi. Eszerint „visszahozhatom Besszarábiát és Erdélyt, de ha nem tisztítom meg a román fajt, nem

³⁹ Uo. 149.

⁴⁰ Uo. 154.

⁴¹ Uo. 152.

⁴² Gheorghe BUZATU (2009): Drepturile și interesele României în perspectiva reglementărilor postbelice: „Biroul Păcii” (1942–1944). In Gheorghe BUZATU szerk.: *România în ecuația războiului și păcii (1939–1947). Aspecte și controverse*. București, Editura Mica Valahie. 26.

⁴³ Uo. 27.

érek el semmit, mivel nem a határok jelentik egy faj erejét, hanem annak tisztasága és egyneműsége”.⁴⁴

A munkamódszerre és a várt eredményre vonatkozóan nagyon plasztikus képet nyújtanak Mihai Antonescu külügyminiszter 1942. augusztus 19-én fogalmazott szavai: „engem nem érdekel [...], hogy akadémiát üzemeltessenek, hanem brosúrákat és propagandaanyagokat és politikailag használható információt akarok. Nem akarok eltérni a tudományos igazságtól [...], de nem lehetek rabja a soha véget nem érő tudományos adatolásnak és kutatásnak. [...] Ezek olyan alkotások, amiket sokkal később kell majd megtenni. Gyakorlatilag és rögtön nekem arra van szükségem, hogy a fő kérdésekre megoldásokat kapjak, a román nép állandóira. Ezeken dolgozom...”⁴⁵ Ilyen értelemben, újból és újból sürgette a Béke-előkészítő Iroda munkáját. A Szebenbe telepített Kolozsvári Tudományegyetem keretei között Silviu Dragomir létrehozta az Erdélyi Tanulmányok Központját, amely a *Bibliotheca Rerum Transylvaniae* sorozat részeként egy sor kismonográfiát tett közzé a kérdésekre válaszolva.⁴⁶ Constantin C. Giurescu koordinálásával a Bukaresti Tudományegyetem kétkötetes, német nyelvű monográfiát és a román nép „európai szerepéről” szóló összefoglalót „tett az asztalra” 1943-ban.⁴⁷ Kiadták a *Geopolitica și Geoistoria* folyóiratot. Készítettek rövid, közérthetően érvelő válaszkiadványokat a magyar tudományos termékekre, főleg Erdély kérdéséről. Mindezt német, olasz és francia nyelven – a román béke-előkészítés ugyanis jelentős energiákat fektetett a német és olasz álláspont mellé, a vichyi Franciaország szemléletének befolyásolására is. 1942 végén és 1943 első negyedében ugyanaz a Mihai Antonescu, aki fél évvel azelőtt a német háborús sikerek „végső győzelemhez” vezető dinamikájában, az új európai rend német koncepciójának bevezetésében látta a jövőt, amelyre a román béke-előkészítésnek készen kellett állnia, aktívan támogatta az angolszász hatalmakhoz való átállást célzó tárgyalásokat. Az uralkodó politikai rezsim tolerált és félig illegálisan működtetett ellenzékének vezéregyeniségeként számon tartott Iuliu Maniu hasonló törekvéseiről pontos információkkal rendelkezett, azokat hallgatólagosan támogatta. 1944 első felében Bukarest az angolszászok mellett már a szovjet diplomáciai kapcsolatrendszer is aktívan használta Stockholmon keresztül.⁴⁸

Az 1944. augusztus 23-i fordulat után a Béke-előkészítő Iroda szüneteltette munkásságát. Mihai Antonescu vizsgálati fogságba került, majd 1946-ban halálra ítélte az új hatalom által intézményesített népbíróság – az ítéletet végrehajtották. Eközben viszont már 1945. február 1-től – a Külügyminisztérium felügyeletével – reaktiválták az általa létrehozott béke-előkészítő bizottságokat a Béke Kérdéseit Tanulmányozó Bizottság név alatt (Comisia pentru Studiul Problemelor Păcii).⁴⁹ Az 1945. március 6-i újabb fordulatot

⁴⁴ ROMSICS Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris. 43.

⁴⁵ BUZATU 2009, 31.

⁴⁶ Uo. 32.

⁴⁷ Uo. 33–34. Lásd: C. Constantin GIURESCU et al. szerk. (1943): *Siebenbürgen*. I–II. köt. Bukarest, Institut für Geschichte in Bukarest.

⁴⁸ Erre vonatkozó kismonográfia, lásd Vasile PUȘCAȘ (1995): *Speranță și disperare. Negocieri româno-aliat (1943–1944)*. București, Editura Litera.

⁴⁹ BUZATU 2009, 36.

követően – a kommunisták által vezetett új kormány keretében – a „társutas” Gheorghe Tătărescu⁵⁰ lett a külügyminiszter, ám töretlenül folytatódott a béke-előkészítés munkája. Csupán szervezetiileg integrálták a munkálatokat két külön bizottságba: az egyik a békekonferenciára szánt anyagokat készítette elő, míg a másik a várható jóvátétel összegére és a fegyverszüneti egyezmény erre vonatkozó rendelkezéseire összpontosított.⁵¹ A vizsgált témakörök, a koncepció, valamint a dossziékba rendezett anyag azonossága egyértelműen az 1942-ben elkezdett munka folytonosságát tanúsítja egészen 1947-ig.

A magyar béke-előkészítés az Erdély-kérdésről

Jelen tanulmánynak nem célja a magyar béke-előkészítés részletes taglalása, mivel a közelmúltban kitűnő történeti feldolgozások⁵² és a főszereplők – például Szegedy-Maszák Aladár,⁵³ Kertész István⁵⁴ – memoárjai is megjelentek, ráadásul jelen kötetben is több, a kérdéskört taglaló referátum lát napvilágot. Arra szeretnénk inkább reflektálni, a párizsi konferencia előtti magyar béke-előkészítés szervezése, koncepciója milyen lényegi elemekben különbözött a román béke-előkészítéstől, s az Erdély-kérdést milyen sajátos nézőpontból közelítette meg.

A magyar béke-előkészítés a világháborúban bekövetkezett fordulat után, 1943 nyarán intézményesült, amikor a német szövetségből való kilépés irányába mozdult el a külpolitikai tapogatódzás. A Kállay Miklós vezette kormány az angolszász hatalmakkal való kapcsolatfelvételt ambicionálva kezdte el megszervezni a háború utáni békerendezésre vonatkozó koncepció kidolgozását, illetve ehhez egy – mélyen konspirált – stáb intézményesítését. A Külügyminisztérium Szentmiklósy Andor által vezetett politikai osztálya körül szerveződő tevékenység Szegedy-Maszák Aladár és Kertész István munkája által vált valós, strukturált szervezetté. A szakmai hátteret az Államtudományi Intézet, a Teleki Pál Intézet, az Erdélyi Tudományos Intézet, a Statisztikai Hivatal tudós kutatói alkották. Aktív pártpolitikát folytató személyiségek is társultak a munkában részt vevők köréhez: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Dessewffy Gyula, Varga Béla, Boldizsár Iván, Kovács Imre stb.⁵⁵ A koncepciót illetően Szegedy-Maszák Aladár 1943-ban keltezett memoranduma⁵⁶ (amely Ghyczy Jenő külügyminiszter és Kállay Miklós miniszterelnök jóváhagyásával is bírt) egyértelműen az etnikai határok, nem pedig a történelmi integralizmus

⁵⁰ Lásd a Függelék 14. sz. fényképét: Gheorghe Tătărescu román külügyminiszter.

⁵¹ Stela ACATRINEI (2006): Situația internațională în 1946: Problemele păcii și a reconstrucției europene. Aspecte istoriografice. In Gheorghe BUZATU et al. szerk.: *Istorie și societate*. III. köt. București, Editura Mica Valahie. 324; BUZATU 2009, 37.

⁵² A jelen tanulmányban is idézett Fülöp Mihály, Romsics Ignác, Gyarmati György, Vincze Gábor, Vida István, L. Balogh Béni munkáira gondolunk.

⁵³ SZEGEDY-MASZÁK Aladár (1996): *Az ember ősszel visszanez... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból*. I–II. kötet. Budapest, Európa–História.

⁵⁴ KERTÉSZ István (1995): *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*. Budapest, Európa–História.

⁵⁵ ROMSICS 2006, 32–33.

⁵⁶ Uo. 19–20.

álláspontjára helyezkedett. Az etnikai elv mellett földrajzi és gazdasági szempontokat is felsorakoztatott. Erdélyre nézve három forgatókönyvvel operált:

- a) a Maros folyó vonalán nyugvó román–magyar határ (amely nagyjából egybeesett az 1918 novemberében a belgrádi katonai egyezményben kijelölt demarkációs vonallal);
- b) egész Erdélynek Magyarországhoz visszacsatolása, széles körű autonómia biztosításával a románok és szászok részére;
- c) a Királyhágón túli történeti Erdély önálló államiségének létrehozása (a Királyhágótól nyugatra eső területek Magyarországhoz csatolása).⁵⁷

Mivel Magyarország – reálisan kalkulálva – (ismét) a vesztesek oldalán zárta a viláégést, aligha számíthatott megértésre a háború előtti és alatti határrevízió által kialakított helyzet fenntartását illetően. Ehhez képest próbálkoztak „kármentéssel” azok a magyar politikusok, akik különböző (kon)föderatív államközösség etablirozásától remélték mind az újabb vesztes helyzet elviselhetőbbé tételét, mind pedig a térségen belüli nemzeti-etnikai ellentétek tompítását. Ebbe a vonulatba sorolható Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944-ben, Genfben közölt, az Erdély-kérdéssel foglalkozó könyve⁵⁸ mellett Bethlen István dunai föderáció tervezete is, amelyet Barcza György berni magyar nagykövet juttatott ki az Amerikai Egyesült Államokba, Eckhardt Tiborhoz. Utóbbi viszont kudarcot vallott azt illetően, hogy a tengerentúlon életre hívjon egy magyar exil-kormányzati autoritást.⁵⁹ Ugyancsak föderációs irányba mozdultak el azok a – politikai perspektívával nem bíró – legitimista körök is, akik Habsburg Ottó 1942-ben körvonalazott tervét támogatták. E vízió alapfogolata egy 5-6 tagállamból álló Dunai Államszövetség kiépítése volt, amelyek között Erdély önálló államiséga is megjelent.⁶⁰ Kállay Miklós miniszterelnök is felterjesztett egy hasonló koncepciót 1942-ben Horthy Miklós kormányzóhoz.⁶¹

A magyar törekvések az angolszász hatalmak felé tekintettek reménykedve. Meggyőződésük részét alkotta az az illúzió, hogy a háború utolsó szakaszában a Dunamedence amerikai és angol katonai ellenőrzés alá kerülhet.⁶² Nagy-Britanniának a háború utáni Kelet-Közép-Európa rendezését célzó tervei között a konföderáció lehetősége központi kérdést jelentett. Ilyen értelemben az Erdély-kérdésre is reflektált: az Oxfordi Egyetem szakértői által készített, 1942. december 17-én iktatott tervezet ugyancsak

⁵⁷ Uo. 20. Egy másik (1943-ra keltezett) memorandum – amelyet Bethlen István és körének tulajdonítanak, s amelyet Schrecker Károly, az Országos Takarékpénztár igazgatótanácsának tagjával jutattak el az ankarai brit nagykövethoz – Erdélyre nézve „hátrányosnak” ítélte az 1940. augusztus 30-án hozott döntést. Ennek korrigálását – a magyar fél számára – svájci mintára képzelte el: a három társnemzet (magyar, román, szász) alkotta Erdély önálló államként való konstituálását irányozta elő (a nyugati határsáv Magyarországhoz csatolása útján), miközben mindez egy szélesebb kelet-közép-európai konföderációba ágyazódna. Lásd Schrecker Károly magyar megbízott memorandumá Sir H. Knatchbull-Hugessen ankarai brit nagykövethoz. In JUHÁSZ Gyula szerk. (1978): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest, Kossuth. 118–134.

⁵⁸ Andrew BAJCSY-ZSILINSZKY (1944): *Transylvania. Past and Future*. Geneva, Kundig.

⁵⁹ GYARMATI 1995, 514.

⁶⁰ ROMSICS 2006, 22.

⁶¹ Ez utóbbit Bethlen István, Károlyi Gyula, Esterházy Mór, Keresztes-Fischer Ferenc is támogatta. Uo. 22.

⁶² Uo. 33.

egy önálló Erdélyt vetített elő, a dunai régió államaira kiterjedő konföderáció részeként.⁶³ Azonban annak is tudatában voltak, hogy a térség minden föderatív/konföderatív átalakítását célzó tervezet ellenkezik a Szovjetunió érdekeivel, mivel utóbbi saját befolyásának gyengítését, hegemonikus törekvéseinek megghiúsítását látja benne. Winston Churchill támogatását fejezte ki egy bajor–osztrák–magyar föderáció elképzelése iránt, amely a német állam újraéledésének „porosz szívterületét” ellensúlyozta volna, miközben a közép-európai szovjet befolyás redukálását is célozta.⁶⁴ 1943-ban egy balkáni föderációról beszélt, ami ugyancsak ellenérzéseket keltett a szovjet döntéshozókban. Sztálin ugyanis épp arra törekedett, hogy Edvard Beneš moszkvai látogatása során meggyőzze a lengyel–csehszlovák konföderáció tervének elvetéséről.⁶⁵ Az Amerikai Egyesült Államok kormányzati szervei is egyre intenzívebben foglalkoztak a háború utáni Kelet-Közép-Európa kérdésével. A magyar nyelven is közzétett amerikai tervezetek számos dokumentuma tanúskodik a régió államainak föderalizálása iránti szimpátiáról.⁶⁶

Az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállást követően Szentmiklósy Andort és Szegedy-Maszák Aladárt Dachauba internálták. Kertész Istvánnak sikerült a Külügyminisztériumból két táskányi béke-előkészítő anyagot kimenteni és elrejteni. Az egész dokumentációból ezenkívül csupán az előzőleg a svájci magyar nagykövetségre kiküldött másodpéldányok maradtak meg.⁶⁷ A szovjet háborús frontátvonulás után nagyrészt előlről kellett kezdeni a dokumentációt, a béke-előkészítés alapmunkáját. Szentmiklósy Andor a dachaui koncentrációs táborban halt meg. Szegedy-Maszák Aladár csak a háború után került vissza Magyarországra Európának az angolszász hatalmak által felszabadított feléből. Kertész István, aki túlélte 1944. október 15. után a nyilas-keresztes hatóságok vizsgálati fogságát, illetve Budapest ostromát, a Debrecenben létrehozott Ideiglenes Kormánnyal csak 1945 márciusában vehette fel a kapcsolatot.⁶⁸ Az új Külügyminisztérium kötelékében ő szervezte meg a Béke-előkészítő Osztályt: 1945. június 28-án erről jelentést tett az Ideiglenes Kormány előtt. 1945. július 24-én már az első elemzést közölte, amely szerint időközben a Szovjetunió saját érdekével ellentétesnek tekinthetett minden magyar igényt a román–magyar határkérdésben – hiszen Romániában az új, kommunisták vezette kormány legitimitásának részét képezte Erdély egészének visszacsatolása.⁶⁹ Ráadásul – az erdélyi magyarság érdekében (is) – a magyar

⁶³ BÁN D. András szerk. (1996): *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943.* Budapest, Osiris. 152–168. Lásd még: ISZLAMOV 1994, 48.

⁶⁴ GYARMATI 1995, 513.

⁶⁵ EDUARD BENEŠ (1942): *The Organization of Postwar Europe. Foreign Affairs*, January. 226–233; ELIZABETH W. HAZARD (1996): *Cold War Crucible: United States Foreign Policy And The Conflict in Romania (1943–1953).* New York, Columbia University Press. 14. Lásd még: GYARMATI György (1995): Kertész István pályafutása. In KERTÉSZ István: *Magyar békeillúziók, 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között.* Budapest, Európa–História, 513. ROMSICS 2006, 37–38.

⁶⁶ ROMSICS Ignác szerk. (1992): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944.* Gödöllő, Typovent. Lásd még: GYARMATI 1995, 514.

⁶⁷ ROMSICS 2006, 33.

⁶⁸ KERTÉSZ 1995, 41–61.

⁶⁹ IVÁNYI Miklós (2015): Kertész István és a Békeelőkészítő Osztály. In Soós Viktor Attila szerk.: *Súlypont-áthelyezés a diplomáciában. A NEB Külügyi Munkacsoportjának tanulmányai.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottság. 72.

félre hárult az új román kormánnyal való megegyezés keresésének kötelezettsége. Ebből kiindulva különféle opciókat vetettek papírra:

- a) részleges határkiigazítás, amely csupán Szatmár, Nagykároly, Nagyvárad, Nagyszalonta, Arad városokra és a környező falvakra szorítkozna;
- b) Székelyföld területi autonómiája;
- c) független Erdély;⁷⁰
- d) nemzetközi kisebbségvédelmi szerződés, amelyet az ENSZ felügyelete alatt tartatnak be;
- e) a régió államainak föderalizációja, vámunió, határok légiesítése.

Kertész mindezt abból a célból készítette kormánya számára, hogy 1945. augusztus 14-én prezentálhassa a győztes nagyhatalmaknak a magyar békekonceptiót.⁷¹ 1945. november 12-ig egy újabb anyagot szerkesztett, amelyben a Kárpát-medence gazdasági egységére hívta fel a figyelmet, a Duna hajózható útvonalát mint az egész régió gazdasági ütőerét jellemezve.⁷²

A miniszterelnök vezette magyar kormánydelegáció moszkvai útja előtt, 1946. április elején – amikor a Külügyminiszterek Tanácsa a békekonferenciára való tekintettel a nagyhatalmak döntéseinek előkészítésén és egyeztetésén dolgozott – a magyar Béke-előkészítő Osztály a korábbinál konkrétabb békecélokat kellett rögzítsen, azzal együtt, hogy közben nyilvánvalóvá lett: bármelyik alternatíva megvalósítása esélytelen a Szovjetunió támogatása nélkül. Ilyen alaphelyzetben fogalmazódtak meg az itt felsorolt különböző koncepciók az Erdély-kérdésre vonatkozóan:

(A) Jakabffy Imre által felvázolt két rendezési terv:⁷³ a) 22 ezer km²-es határkiigazítás terve, amely a Nagybánya–Zilah–Meszes-hegység–Gyalui havasok–Temesvártól északra záródó vonalon húzódó határt, 1,5 millió lakosnak magyar államhatalom alá kerülését (amelyből 900 ezer román nemzetiségű) tartalmazta – ennek logikája a román fennhatóság alatt maradt magyar nemzetiségű lakossággal arányos román lakosság magyar fennhatóság alatt tartása; b) kizárólag határmenti magyar településeket jelentő – 11 800 km²-es területet érintő – határkiigazítás, amely csupán 421 ezer román nemzetiségű lakost juttatott volna a magyar állam területére.

(B) Demeter Béla által összesített „erdélyi magyarok által javasolt elképzelések”:⁷⁴ a) elvileg Magyarország egész Erdélyre jelentse be igényét; b) Erdély 103 ezer km²-es területéből 67 ezer km² a magyar államnak; c) önálló Erdély, svájci kantonok modelljének transzponálásával, nemzetközi (ENSZ) ellenőrzés alatt; d) autonóm Erdélyt Románia keretében; e) nemzeti önkormányzat Romániában. Az erdélyi magyarság álláspontjáról: „Teljes mértékben tudatában van annak, hogy Magyarország legyőzött csatlósállam,

⁷⁰ GYARMATI György (1997): A független Erdély alkotmánykonceptiója. *Külpolitika*, 24. évf. 3. sz. 130–153; FÜLÖP–VINCZE 1998, 405–443, 446–458.

⁷¹ Az ideiglenes kormány jegyzéke a három szövetséges nagyhatalom budapesti képviselőihez Magyarország békecéljairól (1945. augusztus 14.). In KERTÉSZ 1995, 535–545.

⁷² IVÁNYI 2015, 73.

⁷³ Lásd: FÜLÖP–VINCZE 1998, 418–428; ROMSICS 2006, 156.

⁷⁴ ROMSICS 2006, 156–158.

de azt hiszi, hogy az Egyesült Nemzetek tartós békére törekednek, és Közép-Kelet-Európában rendezni kívánják a függő kérdéseket.”⁷⁵

(C) Rónai András (Teleki Pál volt titkára, az Államtudományi Intézet volt igazgatója), Teleki Géza és Demeter Béla támogatásával egy olyan összeállítást készített el (két kötetben, angol nyelven), amelynek alapkonceptiója nem a hatalmi erőter realitásaiból, hanem a „méltányosságból” indult ki:⁷⁶ a) maximális változat – Erdély kb. kétharmada, gazdasági és etnikai elv együttes alkalmazása következtében, Magyarország részeként; b) minimális változat – 44 ezer km² terület, földrajzi „osztóvonal” alapján, Magyarországhoz; c) köztes változat – a második bécsi döntés által kijelölt határvonal, korrekciókkal Magyarország javára; d) Erdély kantonális rendszer alapján megszervezett önálló államként, ENSZ felügyelet alatt.

Mindezen elképzelések nem számoltak egyetlen, végül meghatározó körülménnyel: a győztes nagyhatalmak közötti viszony sajátos alakulásával, amelynek következményeként a kelet-közép-európai térség geopolitikai arculatát nem az Egyesült Nemzeteknek tulajdonított „tartós béke kialakításának célja”, nem a méltányosság vagy a kelet-közép-európai kis államok közötti megbékélés, hanem a régió fölötti hegemoniáját intézményesítő szovjet nagyhatalmi politika érdekegyüttese határozta meg.

Frontátvonulás, rendszerváltás, kiépülő szovjet hegemonia: az Erdély-kérdés a második világháború végén

Rövid idővel azután, hogy Magyarország német katonai megszállás alá került, Románia számára olyan szovjet fegyverszüneti ajánlat vált ismertté (1944. április 12.) – az angol-szász hatalmak által folyamatosan hangoztatott feltétel nélküli kapituláció elvével párhuzamosan –, amely a konkrét feltételekre reflektált: többek közt az 1940-ben szovjetek által elcsatolt területekről a végleges lemondás elvárását, valamint a teljes Erdély feletti román szuverenitás elismerését. Az 1944. augusztus 23-i sikeres átállást követően pedig az 1944. szeptember 12-én életbelépett fegyverszüneti szerződésbe a szovjet fél egész Erdély Romániához való visszacsatolását szándékozott iktatni – Nagy-Britannia diplomáciai képviselte nyomására került be az „Erdély vagy annak nagyobb része” feletti jogának elismerését, valamint a békekonferencián való végleges döntést rögzítő formula.⁷⁷

Az időközben Románia és Magyarország között beállt hadiállapotra hivatkozva, az előbbi kormánya a területén élő magyar kisebbség férfilakosságának internálásáról, a közösség vagyonának zárolásáról és különlegesen erre a célra létrehozott román állami intézmény (CASBI) általi igazgatás alá vonásáról rendelkezett. Az internálótáborok pokoli viszonyai (a leghírhedtebb a Brassó melletti földvári tábor volt) a korabeli

⁷⁵ ROMSICS 2006, 158; FÜLÖP–VINCZE 1998, 171–174.

⁷⁶ ROMSICS 2006, 158–160.

⁷⁷ PUŞCAŞ 1995, 29–41.

sajtó által is ismertek: e táborok felszámolása még 1945 nyarán is kiélezett politikai kérdés tárgya volt – a KRP tömegszervezeteként ismert, az akkor már kommunisták irányította kormányt támogató Magyar Népi Szövetségnek is konfrontálódnia kellett e kérdés megoldása érdekében (a kérdést napirenden tartó *Világosság* című lapját a cenzúra ideiglenesen felfüggesztette). 1944 őszén, a szovjet és román hadsereg háborús frontjának észak-erdélyi átvonulása közben a magyar lakosság tagjai több településen atrocitáshullám áldozatává váltak.

Akkoriban a kommunisták legerősebb politikai ellenfelét jelentő Nemzeti Parasztpárt vezetője, Iuliu Maniu nevéhez kapcsolták az irreguláris fegyveres egységek atrocitássorozatát. Ez az átpolitizált interpretáció azonban nagyon is célzatos volt. A KRP dominálta koalíció utcai tüntetések sorával folyamatosan nyomást gyakorolt a Nemzeti Demokrata Blokk „négypárti együttműködése” (NPP, NLP, SZDP és KRP) által legitimált „átálló” kormányokra, elsősorban azért, hogy annak vezetőit – a Román Királyi Hadsereg tábornokait: Constantin Sănătescut és Nicolae Rădescut – ellehetetlenítsék.⁷⁸ Az előrenyomuló szovjet haderő térségparancsnoksága az 1944. október 11-én megszállt Kolozsvárra már be sem engedte a Román Királyi Hadsereg egységeit, majd kiutasította egész Észak-Erdély területéről az ott berendezkedni kezdő román állami intézményeket. Mindezt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) szovjet elnökének helyettese, Vinogradov tábornok – Mihály román királynak küldött 1944. november 12-i jegyzékében – azzal indokolta, hogy a fegyverszüneti egyezmény értelmében a háborús front mögötti területen a kommunikációs és hadtápvonalak működtetését biztosítani kellett, s ezt veszélyeztetették a bekövetkezett atrocitások várható következményei.⁷⁹ Ezt követően pedig visszatérően a román kormányzati hatalmat gyakorló döntéshozók tudtára adták, hogy Észak-Erdélyben addig nem érvényesíthetik autoritásukat, míg Romániában nem jut hatalomra egy „igazán demokratikus kormány”.⁸⁰ Az „igazi demokrácia” sztálini értelmezését a szovjet külügyi népbiztoshelyettes, Andrej Januarjevics Visinszkij személyesen segítette megfejteti a román király számára. Sztálin Bukarestbe küldött legátusa 1945. február végén egy kommunisták irányította kormány kinevezését követelte a román uralkodótól. Amikor pedig Mihály király az éppen véget ért jaltai konferencián (1945. február 4–11.) elfogadott „nyilatkozat a felszabadított Európáról” elveire hivatkozott, Visinszkij így válaszolt: „Jalta az Ön számára én vagyok!” Hozzáfűzte, hogy ha a leg-rövidebb időn belül nem teljesül a szovjet követelés, Románia önálló állami létét sem garantálhatja.⁸¹ Ilyen körülmények között nevezte ki 1945. március 6-án Mihály király a kommunisták irányította kormányt, amelynek élén a „társutas” politikus, Petru Groza állt. Mivel Moszkvának is érdekében állt az új kormány elfogadtatása a román

⁷⁸ Dinu C. GIURESCU (1996): *Guvernarea Nicolae Rădescu*. București, Editura All. 26–47; Dennis DELETANT (1996): *România sub regimul comunist*. București, Fundația Academia Civică. 23–37.

⁷⁹ Virgiliu ȚĂRĂU, (1996): Problema Transilvaniei în ecuația comunizării României. In Adrian GORON et al. szerk.: *Sovietizarea Nord-Vestului României (1944–1950)*. Satu Mare, Muzeului Sătmărean. 87–93.

⁸⁰ Florin CONSTANTINIU (1997): *O istorie sinceră a poporului român*. București, Editura Enciclopedică. 457.

⁸¹ Uo.; Ioan SCURTU et al. szerk. (1994): *România. Viața politică în documente – 1945*. București, Arhivele Naționale ale României. 151, 165, 180–181, 183. A szerző fordításai.

közvéleményben, Groza kabinetének kinevezését rögtön követte Sztálin legitimáló távirata: egész Erdély a román állam szuverén területként csatolható vissza. Ennek szimbolikus megerősítését szolgálta az új kormány első ülése Kolozsvárott, 1945. március 12-én, midőn – a szövetségesek már beérkezett új diplomáciai karának jelenlétében – megünnepelelheték Erdély egészének visszatérését román fennhatóság alá.⁸² További tíz nap elteltével – 1945. március 23-án – az új kormány már az általános földreform kezdetét is meghirdette.⁸³

Több mint fél évszázad távlatából immár az is rögzíthető, hogy az 1944 őszi Észak-Erdélyben provizórikusan – szovjet katonai hatóságok felügyelete alatt – beüzemelt közigazgatási intézményrendszer⁸⁴ korabeli egyedisége mellett historiográfiai tanulságokat is hordoz. Az ottani átalakulásban szerepet vállaló helyi magyar politikacsinálók szempontrendszerét erősen befolyásolta a szovjet fellépés a „Maniu-gárdákkal” és a román közigazgatási hatóságokkal szemben. A magyar és a román államtól egyaránt függetlenített unikális öngazgatási gyakorlat⁸⁵ pedig hamisnak bizonyuló illúziókat táplált, mind az autonómiát, mind pedig egy önálló Erdélyt illetően.⁸⁶ De ugyanez az 1944. őszi észak-erdélyi „Sonderweg” segít megvilágítani azt is, hogy a világháborút egyaránt a vesztes oldalon záró Románia és Magyarország esetében miért is különbözött annyira Moszkvának a „helyi” kommunista pártokat hatalomba integráló patronázs politikája. A háború végi délkelet-európai birodalmi penetrációjának megfontolásai vezették a Szovjetuniót abban, hogy az Erdély hovatarozása ügyében egyaránt magas érdekeltséggel bíró két szomszédos állam, Románia és Magyarország esetében markánsan eltérő szempontokat érvényesítsen a kommunista befolyás „trójai falóvának” becsempészése során. Mivel Románia 1944. őszi kiugrását-átállását az addig regnáló monarchikus katonai és adminisztratív garnitúra moderálta, a tényleges politikai váltoátállításhoz a helyszínen kellett elősegíteni „helyzetbe hozni” a – maroknyi számú – román kommunistát. Az 1945 március elejére kieroszakolt baloldali kormányalakítás több mint szimbolikus üzenete volt, hogy *Erdély egésze* épp a kommunisták tényleges hatalomra segítése eredményeként került vissza Romániához.⁸⁷ A kötelezően meghirdetett földreform mellett leginkább ezzel volt demonstrálható a párt új „nemzeti arculata”. Ugyanebből következett – Sztálin döntése nyomán –, hogy nem a Moszkvából visszatért KRP-vezetőség valamely tagja, hanem a Romániában 1933–1944 között folyamatos börtönbüntetését töltő,

⁸² SCURTU et al. 1994, 197–208. *Orosz–román fegyverszüneti egyezmény. Groza Péter és Sztálin marsall távirat váltása* (1945). Kolozsvár, Józsa Béla Athaeum. 9.

⁸³ SCURTU et al. 1994, 225–229.

⁸⁴ Marcela SĂLĂGEAN (2002): *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945)*. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română.

⁸⁵ MOLNÁR Gusztáv (1993): Önröndelkezési törekvések az észak-erdélyi köztársaság idején. 1944. október 11. – 1945. március 13. In MOLNÁR Gusztáv (szerk.): *Autonómia és integráció*. Budapest, Magyar Szemle Könyvek.

⁸⁶ Erre vonatkozó kitűnő forráskötet: NAGY Mihály Zoltán – VINCZE Gábor szerk. (2003): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Kolozsvár–Csíkszereda, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Pro-Print.

⁸⁷ Lásd Eduard MARK (2001): „*Revolution by Degrees*”. *Stalin's National-Front Strategy for Europe, 1941–1947*. Washington, DC, Cold War International History Project. Working Paper Nr. 31. Online: www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACFB11.pdf.

román etnikumú és vasutas foglalkozású Gheorghe Gheorghiu-Dej lett 1945 januárjától a párt vezetője. (A KRP 1945. októberi pártkonferenciáján változtatta át nevét Román Kommunista Pártra – RKP.) Ezzel a hatalmi fordulat idején ezer főt is alig számláló kommunisták a román nemzeti célok megvalósításának elsődleges letéteményeseként jeleníthették meg magukat, s a kormányra kerülés időpontjától kezdve a párt tagsága is rohamos növekedésnek indult. Összességében az RKP a Románia „területi integritását” biztosító, az államhatalmat felelősen gyakorló, az országon belül a nemzetiségek megbékítését garantáló erőként építhette tovább saját imázsát.

Ehhez képest az 1944/45 fordulóján meginduló magyarországi rendszerváltás korszakának meghatározó döntései – fél évnél is hosszabb frontátvonulás közepette – az országon kívül születtek. Moszkvai tárgyalásokon döntöttek az „új Magyarország” Ideiglenes Nemzeti Kormányának összetételéről. 1944 decemberében a Vörös Hadsereg „segítette” Debrecenbe az Ideiglenes Nemzetgyűlés garnitúráját is. A moszkvai magyar kommunista emigráció reprezentánsai szállták meg az újjászerveződő magyar kormányzati intézményrendszer kulcspozícióit. Ez a „moszkovitának” elkeresztelt garnitúra kezdetben még a „hazai” magyar kommunistákhoz képest is felülreprezentált volt, ami azzal a következménnyel járt, hogy az MKP az újjászerveződő közéletben sokkal kevésbé tudta úgy megjeleníteni magát, mint a magyar nemzeti érdekek elkötelezett képviselőjét. Ugyancsak a helyzet félreismerését mutatta, hogy ezek a Szovjetunióból visszatelepülő kommunisták erőteljesen szorgalmazták 1945 folyamán a parlamenti választások mielőbbi megtartását – attól remélve pozíciójuk és legitimitásuk megerősítését. A november 4-i voksoláson szerzett 16% egyértelmű fiasco volt az MKP számára – még saját elvárásaik tükrében is. A SZEB szovjet elnökségének közvetlen beavatkozása szükségeltetett ahhoz, hogy a választásokon abszolút többséget (57%) szerző Független Kisgazdapárt mellett résztvevője maradjon a kormánykoalíciónak.⁸⁸ Amíg tehát a Román Kommunista Pártot a szovjet patronázs segítette abban, hogy a román nemzeti érdek elsődleges letéteményeseként szerepelhessen, addig a Magyar Kommunista Párt vezetését a rendszercezúra nyomán átvevő moszkoviták inkább rontották pártjuk „nemzeti elkötelezettségének” hiteles megjelenítését.

Potsdamtól Moszkváig: a győztes nagyhatalmak eltérő békecéljai és a román–magyar határvíta

A győztes hatalmak vezetőinek Potsdamban tartott konferenciáján (1945. július 17. – augusztus 2.) egyértelmű jelei mutatkoztak azok háború utáni Európával kapcsolatos elképzelései közötti alapvető eltéréseknek: az angolszász nagyhatalmak tiltakoztak a jaltai *Nyilatkozat* a *Felszabadított Európáról* elveinek be nem tartása miatt Lengyelország, Románia és Bulgária esetében. Ennek hatására I. Mihály király a Petru Groza vezette kormánnyal szembeni fellépésre szánta el magát: „királysztrájkot” kezdett – semmilyen kormányhatározatot nem emelt törvényerőre, nem látott el kézjeggyével,

⁸⁸ VIDA István (2001): *Fejezetek a Kisgazda Párt történetéből, 1930–1956. Tanulmányok*. Budapest, k. n.

amivel kormányzati válság előidézését, végső soron a kormány bukását és választások kiírását próbálta elérni.⁸⁹ Ilyen körülmények között a nyugati nagyhatalmaknak 1945 őszén tett lépése – az Erdély-kérdés kapcsán – a román kommunisták kormányzati legitimitását volt hivatva megingatni. A Külügyminiszterek Tanácsának Londonban tartott ülészakán (1945. szeptember 11. – október 2.) ugyanis a nyugati nagyhatalmak megkérdőjelezték Vjacseszlav Molotov szovjet külügyi népbiztos azon kezdeményezését (is), hogy az Erdély-kérdést véglegesen lezártnak tekintve, az 1920. június 4-én meghatározott román–magyar határ visszaállításáról határozzanak.⁹⁰ James Byrnes az Amerikai Egyesült Államok részéről – közvetlen román–magyar megegyezés esetén – fenntartotta egy részleges határkiigazítás lehetőségét.⁹¹ G. Bidault francia külügyminiszter csakis az etnikai viszonyokhoz közelítő határkiigazításokkal volt hajlandó a román–magyar határkérdésben bármilyen megoldást elfogadni, az előző békeszerződés okozta ellentétek orvoslására.⁹² E. Bevin brit külügyminiszter pedig egy „önmagában igazságos” megoldás keresésének szükségességét hangsúlyozta.⁹³ Molotov ezt követően nyíltan kiállt a trianoni békeszerződésben rögzített határvonalhoz való visszatérés mellett: szeptember 20-án adott válaszában az erdélyi etnikai viszonyokra, a Hitler által létrehozott megosztás semmissé nyilvánításának szükségességére, Romániának a szövetségesekhez való csatlakozására hivatkozva érvelt.⁹⁴ A nyugati és szovjet hatalmi érdekek ellentéte miatt a Külügyminiszterek Tanácsának első londoni ülészakája után tehát nem zárult le teljesen az Erdély-kérdés vitája.

A Petru Groza vezette román kormány nehéz helyzetben találta magát: a nyugati nagyhatalmak általi elismerésének nyílt megtagadása és a „királysztrájk” mellett az Erdély-kérdés napirenden tartása sem kedvezett a nemzetközi szintén saját hatalmi helyzete megszilárdításának. Ekkor két új irányba tett nyitást: egyfelől a „határok spiritualizálása”, a dunai államok közötti együttműködés, valamint a gazdasági szinergiák előtérbe helyezésével próbálta a határkérdést árnyalni;⁹⁵ másfelől a romániai magyar kisebbség irányába tett pozitív gesztusokkal próbálta lojalitásukat erősíteni, és egy később ilyen értelemben felhasználható nyilatkozatra bírni e közösség politikai képviselőit. A korabeli sajtóban megint előtérbe kerültek a magyarellenés atrocitásokról szóló hírek, az 1945-ben ellenzékbe szorult Nemzeti Parasztpárttal, valamint Iuliu Maniu nevével összefüggésbe hozva, ugyanakkor a kormányt alkotó kommunisták vezette koalíciót a nemzetiségek

⁸⁹ Ioan CHIPER – Florin CONSTANTINIU – Adrian POP szerk. (1993): *Sovietizarea României. Percepții anglo-americeane*. București. 178–192; Camil DEMETRESCU (1991): Greva regală. In Gheorghe BUZATU szerk.: *România cu și fără Antonescu*. Iași, Moldova. 322.

⁹⁰ Radu CIUCEANU – Ioan CHIPER – Florin CONSTANTINIU – Vitalie VĂRATEC szerk. (1997): *Misiunile lui A.I. Vișinski în România. Din istoria relațiilor româno-sovietice (1944–1946). Documente secrete*. București, Academia Română, Institutul pentru Studiul Totalitarismului, Academia Rusă de Științe, Institutul de Slavistică și Balcanistică, Arhiva de Stat a Federației Ruse. 200–201.

⁹¹ FÜLÖP–VINCZE 1998, 15.

⁹² Uo.

⁹³ FÜLÖP Mihály (1988): A Sebestyén-misszió. Petru Groza és a magyar-román határkérdés. In RÁCZ Pál szerk.: *Tanulmányok Erdély történetéről*. Debrecen, Csokonai. 199.

⁹⁴ Valeriu Florin DOBRINESCU (1989): *România și organizarea postbelică a lumii, 1945–1947*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România. 119.

⁹⁵ GYARMATI 1995, 513, 519.

biztonságának, jogainak egyedüli hatékony garantálójaként, a magyar kisebbség partnereként mutatva fel.⁹⁶

A magyar kormány ilyen körülmények között tett lépéseket a közvetlen román–magyar megegyezés irányába: Petru Groza 1945. november 1-jén Bukarestben fogadta a Nékám Sándor vezette magyar delegációt. Groza azonban egyértelműen jelezte, hogy Sztálin támogatásával bír mindenféle határrevízióval szemben, a határkiigazítás javaslata helyett a „határok spiritualizálása”, a „vámunió” jelenthet megoldást, valamint a két nép barátsága – a „nagyhatalmi érdekekkel” szemben.⁹⁷ Ezt az álláspontot ismételték meg 1946. január 15-én, az akkori magyar miniszterelnöknek, Tildy Zoltánnak címzett jegyzékben.⁹⁸

A Petru Groza vezette kormány álláspontját a Magyar Népi Szövetség is magáévá tette. Az 1945. november 17-én kiadott „marosvásárhelyi nyilatkozat” szerint az Erdélykérdés nem határkérdés, hanem az „igazi demokrácia” megvalósulása által válhat valóssá a magyar kisebbség jogainak biztosítása, a jogegyenlőség megvalósulása Romániában.⁹⁹ Az erdélyi magyar közösség egy része azonban elemi erővel tiltakozott az ellen, hogy az MNSZ vezetősége az ő nevükben ilyen egyértelmű elköteleződést jelentő nyilatkozatot tegyen. Nemkülönben megkérdőjelezték a politikai szervezet vezetőségének reprezentativitását és jogalapját ahhoz, hogy ilyen súlyú kérdésekben döntsön. Alternatív álláspontok megfogalmazására vállalkoztak Jordáky Lajos, Nagy Géza, Pásztai Géza, Lakatos István, valamint a Márton Áron püspökhöz közel álló személyiségek (Korparich Ede, Szász Pál, Vásárhelyi János stb.).¹⁰⁰ Támogatták a Demeter Béla által koordinált erdélyi dokumentációs munkát, amely a magyar béke-előkészítést szolgálta. Ez utóbbit hallgatólagosan Kurkó Gyárfás is támogatta – ami később egyik fő vádpontja lett az ellene indított koncepciós pernek. Mindez egyúttal látványosan reprezentálja az MNSZ vezetősége által képviselt álláspont összetettségét.

1945 végén azonban újabb változás következett a nagyhatalmi erőterben: az Amerikai Egyesült Államok elnöke úgy értelmezte, hogy a békeszerződések aláírása után a második világháborúban győztes hatalmak hadseregei által Európában foganatosított megszállás megszüntethető lesz. A szovjet hadsereg kelet-közép-európai jelenlétének megszűnésében látva a megoldást, megváltoztatta taktikai álláspontját a kelet-közép-európai államok kormányainak elismerése kérdésében is. Eszerint minél hamarabb lesz nemzetközileg elismert kormánya ezen államoknak – és zárhatják le a békerendezés kérdését a „mellékvesztesekkel” –, annál hamarabb szűnik meg a szovjet katonai jelenlét a régióban, erodálva egyben a kommunisták által addig szerzett pozíciókat is. Ezért került sor a Külügyminiszterek Tanácsának moszkvai értekezletén való egyeztetés

⁹⁶ LÖNHÁRT 2008, 235.

⁹⁷ Feljegyzés a Nékám Sándor vezette politikai misszió Groza miniszterelnöknél tett látogatásról. In FÜLÖP–VINCZE 1998, 72–76.

⁹⁸ FÜLÖP 1988, 205; DOBRINESCU 1989, 31.

⁹⁹ Nem lényegtelen aspektus volt azonban, hogy annak előfeltételeként vagy következményeként látta az MNSZ vezetősége a jogegyenlőség megvalósítását. Lásd a kérdéskörre vonatkozóan: LÖNHÁRT Tamás (2001): L'Union Populaire Hongroise et la question de la Transylvanie (1944–1947). *Transylvanian Review*, 10. évf. 4. sz. 104–119.

¹⁰⁰ LÖNHÁRT 2008, 152, 237–242.

után (1945. december 15–27.)¹⁰¹ és egy-egy ellenzéki párt képviselőjének tárca nélküli miniszterként való felvételét követően a kommunisták vezette lengyel, román és bolgár kormány elismerésére a nyugati hatalmak által (1946. január–február), amelynek feltétele a választások mihamarabbi kiírása és a békekonferencián való részvétel volt. Romániában ennek nyomán elhárultak az addigi akadályok a kommunisták irányította kormány elől. Az nemzetközi elismerést nyert, a „királysztrájk” megszűnt, és a választásokat a hatalom birtokában szervezhette és vezényelhette le.¹⁰² Ugyanakkor az ellenzék nehéz helyzetbe került. Úgy kellett a választásokra készülnie, hogy minden eszközt elvesztette: a kommunisták vezette kormány nemzetközi elismerés birtokában hozhatott törvényrendeleteket, szervezhette a választásokat, rendelkezett az államhatalom által birtokolt legitim erőszak intézményeivel. Az ellenzékét viszont sújtotta a szovjet vezetőségű SZEB által intézményesített cenzúra, a népbíróági perek, B-listázások. Ezen túlmenően – a választás feletti ellenőrzés teljes hiánya mellett – legfontosabb érvrendszerétől is megfosztott. Az 1946 júliusában megnyitott párizsi békekonferencián ugyanis a román nemzeti érdekeket a kommunisták irányította kormány képviselhette: az Erdély-kérdésben teljes szovjet támogatás birtokában várható siker tovább erősíthette a hatalmon lévő Román Kommunista Párt legitimitását.

Magyarország kormánya – ehhez képest – azt tapasztalhatta, hogy az Erdély-kérdés kapcsán a nyugati támogatottság fokozatosan eliminálódott. Az 1945 második felében még fel-felbukkanó rokonszenv 1946-ra átértékelődött. Főként amiatt, mivel a nyugati nagyhatalmak a kérdés mielőbbi lezárását látták célravezetőnek. A békeszerződések mielőbbi aláírásától, ratifikálásától várták a kelet-közép-európai szovjet katonai megszállás megszűnését. Ezt tükrözte James Dunn, az Amerikai Egyesült Államok külügyminiszter-helyettesének új álláspontja is, amelyet a Londonban tartott négyhatalmi tanácskozáson fejtett ki (1946. január 18. – április 20.).¹⁰³ James Byrnes 1946. április 10-én pedig már elfogadhatónak tartotta a Vjacseszlav Molotov által 1945 szeptemberében kifejtett álláspontot a román–magyar határ kérdésében, fenntartva azonban egy közvetlen román–magyar megegyezés esetén a részleges határkiigazítás esélyét.¹⁰⁴ Miután Washingtonban és Londonban is a Szovjetunió álláspontjának esetleges változásától tették függővé a magyar békekonceptió sikerének bármilyen kis esélyét, Nagy Ferenc miniszterelnök az utolsó pillanatban (1946. április) megejtett moszkvai útja során már egy „minimalista” korrekciós tervvel is hiába hozakodott elő.¹⁰⁵ Sem Sztálin, sem Molotov részéről nem kapott a magyar kormánydelegáció egyetlen reménykeltőnek tekinthető kijelentést sem a békekonferencián felvetendő magyar álláspont kapcsán várható szovjet nagyhatalmi álláspontra nézve.

¹⁰¹ KERTÉSZ 1995, 281–283.

¹⁰² Florin CONSTANTINIU (1997): *Doi ori doi fac șaisprezece. A început războiul rece în România?* București, Eurosong; Virgiliu ȚĂRĂU (2005): *Alegeri fără opțiune. Primele alegeri parlamentare din Centrul și Estul Europei după încheierea celui de-al doilea război mondial.* Cluj, Eikon.

¹⁰³ FÜLÖP 1988, 204; VIDA 1994, 312.

¹⁰⁴ FÜLÖP 1988, 204.

¹⁰⁵ Jakabffy Imrének, az Államtudományi Intézet munkatársának magyar–román határterve. Budapest, 1946 április 3. In FÜLÖP–VINCZE 1998, 418–427; Feljegyzés a „partiumos” területrendezés egy újabb változatáról az ún. „éjféli vonalról”. Budapest, 1946. április 8. In Uo. 427–429.

Nemkülönben veszett fejsze nyelének bizonyult az „utolsó utáni” próbálkozás is. Sebestyén Pál, a magyar kormány különmegbízottja 1946. április 23-án Petru Grozával való közvetlen tárgyalás útján kísérelte megnyerni bukaresti tárgyalópartnerét a Moszkvában előzetesen bemutatott magyar állásponthoz, azaz egy román–magyar megállapodáshoz. A román miniszterelnök azonban még a felvetésről való tárgyalást is visszautasította. Egyik hárító érve szerint aligha egyezkedhet az érintett két (vesztés) állam, mielőtt a béketeremtésben kompetens győztes nagyhatalmaknak a kérdést illető álláspontjáról tudomásuk lenne. Másik ellenvetése ennél is triviálisabb volt: hogy tárgyalhatna ő olyasmiről, ami az adott helyzetben Románia – Erdélyt is magában foglaló – integritását megkérdőjelezné? Hiszen erről szólna akár a megosztás, akár bármifajta határkiigazítás.¹⁰⁶ (A lakosságcsere kérdését – okulva a csehszlovákiai magyarok helyzetéből – a budapesti delegátus sem tematizálta.)

Az Erdély-kérdés – a háború utáni békerendezés része

A békekonferencia megnyitása előtt Párizsban ülésezett – a békeszerződés-tervezetek véglegesítése céljából – a Külügyminiszterek Tanácsa (1946. április 25. – május 16., illetve június 16. – július 12.). Ezt követte 1946. július 29. – október 15. között a békekonferencia párizsi tárgyalássorozata, majd 1946. november 4. – december 11. között a Külügyminiszterek Tanácsának New Yorkban tartott következő ülásszaka, amelyen a békeszerződések végrehajtásának gazdasági és technikai kérdéseiben alakították ki a végső álláspontot. Mindezek után kerítették sort a békeszerződések aláírásának ünnepélyes aktusára, 1947. február 10-én. Az Olaszországgal, Finnországgal, Romániával, Magyarországgal és Bulgáriával megkötött békeszerződések a ratifikálást követően (1947. szeptember 15.) léptek érvénybe.

A Külügyminiszterek Tanácsában 1946. május 7-én – a Romániával kötendő békeszerződés előkészítésének napirendje szerint első vitapontként – kezdődött az Erdély-kérdés tárgyalása.¹⁰⁷ Utána következett a bolgár békeszerződés, és ezt követően terveztek rátérni a magyar békeszerződéssel kapcsolatos kérdésekre.¹⁰⁸ A sort a finn szerződés témaköre zárta.

A román–magyar határkérdés tárgyalásakor az előzetesen Molotov által rögzített szovjet álláspont jelentette az alapot, explicite beiktatva egész Erdély Romániához tartozását. Ehhez az amerikai fél egy kiegészítést akart illeszteni, amely a két közvetlenül érintett fél közötti megegyezés útján való határkiigazítás lehetőségét továbbra is fenntartotta,

¹⁰⁶ FÜLÖP Mihály (1994): *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947)*. Budapest, Héttorony. 110–111.

¹⁰⁷ Ezt követte: Románia egyéb határainak kérdése, a dunai hajózás nemzetközi felügyeletének kérdése, a „fasiszta szervezetek” feloszlata, a román háborús bűnösök kérdése. United States Delegation Record, Council of Foreign Ministers, Second Session, Eleventh Meeting, Paris, May 7, 1946, 11 a.m. In *FRUS* (1946). *Council of Foreign Ministers*, II. köt. Online: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v02/d105>.

¹⁰⁸ Az első és második bécsi döntés érvénytelenítése; a román–magyar határon kívüli egyéb határkérdések; anyagi jóvátétel kérdése. Uo. 259.

amennyiben az jelentősen csökkentette volna az „idegen hatalom alatt élő személyek számát”.¹⁰⁹ Ernest Bevin támogatta az amerikai felvetést. Az így létrejött szöveg mindkét kiegészítést tartalmazta.¹¹⁰ Ugyanakkor a szovjet fél akarata szerint az „egyéb határkérdések” fölött átsiklottak, elfogadva Molotov álláspontját, amely szerint Románia többi határát illetően semmilyen vitás kérdés nincs (értve ezalatt Besszarábia, Észak-Bukovina és a Herca tartomány szovjet ultimátumot követő elcsatolásának hallgatólagos elfogadását a nyugati hatalmak által).¹¹¹ Ezt követően rátértek a Duna kérdéskörére, amelynek során vita alakult ki a brit és szovjet fél között. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a gazdasági kérdések általában messze nagyobb érdeklődést keltettek – illetve elágazó vitákat gerjesztettek – a tárgyalás menetében.

A nap második felében következett a Magyarországgal kötendő békeszerződés vitája. Az amerikai fél egy új felvetéssel állt elő, amely szerint ne csak a két bécsi döntésről határozzanak, hanem Magyarország összes határát vizsgálják meg tételesen: az Ausztria és Jugoszlávia felé eső határt az 1938. január 1-jei állapotában állítsák vissza; az 1940. augusztus 30-án hozott második bécsi döntést érvénytelenítve, ugyancsak az 1938. január 1-jei határ állíttassék helyre; a Magyarország és Szovjetunió közötti határt pedig a Románia és Magyarország közötti határral, valamint a Csehszlovákia és Magyarország közötti határral közös új hármashatárok közötti vonalon, az 1938. január 1-jei csehszlovák–magyar határvonalra állíttassék fel; az 1938. november 2-án hozott első bécsi döntést érvénytelenítve a csehszlovák–magyar határ pedig állíttassék vissza, az előző pontban rögzített szakasz kivételével, az 1938. január 1-jei vonalra. Mindez pedig legyen addig tervezetnek tekintve, amíg a csehszlovák és magyar fél szóban is ismertetheti erre vonatkozó álláspontját a Külügyminiszterek Tanácsa előtt.¹¹² Mindezek tükrében megállapítható, hogy semmiben sem tért el a román–magyar határ megállapítása a Romániával kötendő békeszerződés vitájához képest, s ugyanúgy a gazdasági kérdések ezt követő vitája volt valójában a felek érdeklődésének középpontjában.¹¹³

Schoenfeld amerikai különmegbízott még ugyanazon a napon titkos sürgönyt küldött James Byrnes külügyminiszternek,¹¹⁴ amelyben ismertette a Nagy Ferenc miniszterelnökkel aznap történt találkozásján elhangzottakat. Utalt a Bede Ádám (más forrás

¹⁰⁹ „Nevertheless, the Allied and Associated Powers would be prepared to recognize any rectification of the Romanian–Hungarian frontier that may subsequently be mutually agreed between the parties directly concerned and which would substantially reduce the number of persons living under alien rule.” Uo. 260.

¹¹⁰ „The decision of the Vienna Award of August 30th, 1940, is declared null and void. The frontiers between Roumania and Hungary existing on January 1st, 1938, is hereby restored, [the whole of Transylvania being thus included in the territory of Roumania]. [Nevertheless, the Allied and Associated Powers would be prepared to recognize any rectification of the Roumanian–Hungarian frontier that may subsequently be mutually agreed between the parties directly concerned and which would substantially reduce the number of persons living under alien rule.]” Uo. 270. (34. sz. jegyzet.) Online: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v02/d105>.

¹¹¹ Uo. 261.

¹¹² Uo. 277. Lásd még: Proposal by the United States Delegation to the Council of Foreign Ministers. In Uo. 309–310. Online: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v02/d114>.

¹¹³ Uo. 278–283.

¹¹⁴ The Minister in Hungary (Schoenfeld) to Secretary of State, at Paris. Budapest, May 7th, 1946 – 11 a.m. In Uo. 285–286. Online: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v02/d109>.

szerint: István¹¹⁵) által Londonban, valamint Auer Pál által Párizsban a nyugati nagyhatalmak diplomáciai képviselőinek átadott, magyar békecélokat tartalmazó memorandumra, valamint arra, hogy a kommunisták Magyarországon akár zavargások útján is a szovjet csapatok visszavonásának elhalasztását megpróbálhatják kieszközölni. Ugyanakkor a Kiszgadzapárt számára a kormánydelegáció kudarca a békekonferencián egy jelentős szimbolikus legitimálási eszköz elvesztését jelenthette. A magyar pénzügyminisztert azonban aznap arra kérték táviratilag, hogy semmiképp ne utazzon Washingtonba, az ExImBank-kölcsön kérdésében tárgyalni, ugyanis tárgyalanná vált az út.¹¹⁶ Ezek együttesen azt a meggyőződést erősítették meg Budapesten, hogy a nyugati hatalmak teljesen közömbösen viszonyulnak Magyarország további helyzetéhez. Ezért James Byrnes 1946. június 4-én utasította Schoenfeld különmegbízottat, hogy a legközelebbi alkalommal ismertesse a magyar kormányfővel, hogy a párizsi Külügyminiszterek Tanácsában a szovjet fél felterjesztése alapján történt a döntés, az amerikai fél ajánlotta a közvetlen román–magyar megegyezés útján határkiigazítások lehetőségének fenntartását, de a szovjet álláspont végül győzedelmeskedett.¹¹⁷

Ezt követték a magyar kormányküldöttség amerikai (1946. június 11–19.) és angliai (1946. június 19–24.) körútja során szerzett tapasztalatok, valamint Párizsban a Bidault, Bevin és Molotov külügyminiszterekkel való személyes találkozók. A győztes hatalmak reprezentánsai semmilyen ábrándkergetésnek nem hagytak helyet a békekonferencia hivatalos megnyitása előtt.¹¹⁸ Eközben Erdélyben – a csíksomlyói búcsún tartott beszédében – Márton Áron püspök is leszámolt az illúziókkal, ám a csüggedéstől is óvni igyekezett híveit. Amellett érvelt, hogy a magyarság önmaga nem mondhat le jogairól, zord körülmények között is küzdenie kell megmaradásáért. Az MNSZ II. Kongresszusán Kurkó Gyárfás a „marosvásárhelyi nyilatkozatot” megalapozó politikai stratégia realizmusát dicsérte, s nyilvánosan is bejelentette a választásokon önálló lista állítását és a *kisebbségi státútum* kidolgozását. A székely atyafiak pedig ugyanott, az MNSZ kongresszusának otthont adó Székelyudvarhelyen nyílt tüntetést szerveztek a kommunisták irányította kormánnyal szövetkező politikával szemben, kellő zavarodottságot idézve elő a kormány küldöttei és az MNSZ vezetőségének közös ünneplésében.

Párizsi végjáték, 1946–1947

A párizsi békekonferencia hivatalos megnyitását követően, 1946. július 31-én hivatalosan közzétették a román békeszerződés-tervezet szövegét. Ezt követte a román

¹¹⁵ FÜLÖP 1994, 163.

¹¹⁶ Memorandum by the Economic Counselor at the Embassy in France (Merchant) to the Director of the Office of European Affairs (Matthews). Paris, May 9th, 1946. In Uo. 296. Online: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v06/d209>.

¹¹⁷ The Secretary of State to the Minister in Hungary (Schoenfeld). Washington, June 4th, 1946 – 4 p.m. In *FRUS* (1946): Eastern Europe, The Soviet Union. Volume 6. 301–302. Online: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v06/d214>.

¹¹⁸ KERTÉSZ 1995, 330–334.

delegáció válasza a békekonferenciára való meghívásra és a delegáció ismertetése (1946. augusztus 9.).¹¹⁹ A román küldöttség Párizsba érkezése alkalmával (1946. augusztus 11.) adott interjúk és hivatalos közlemények sora az Erdély-kérdést illetően csakis a második bécsi döntés előtti államhatár visszaállítását ismerte el elfogadható eredménynek.

Ezután követte egymást a román (1946. augusztus 13.), majd a magyar delegáció álláspontjának bemutatása (1946. augusztus 14.). Szószóló mindkét esetben az adott delegáció – külügyminiszteri rangú – elnöke: Gheorghe Tătărescu és Gyöngyösi János volt. G. Tătărescu a Románia és Magyarország közötti hadiállapotról hivatkozva, az előbbi jóvátételre való jogosultsága mellett érvelt. Kifejezte háláját a békeszerződés-tervezet 2. cikkelyében rögzítettek miatt, amely szerint a második bécsi döntés érvénytelenítve lett. Ugyanakkor Romániának a győztes szövetségesek oldalán való hadviselő státusának elismerése mellett érvelt, a Németország elleni hadbalépést pedig nem a fegyverszüneti szerződéstől (1944. szeptember 12.), hanem az átállás másnapjától (1944. augusztus 24.) kérte beiktatni.¹²⁰ A békekonferencia idején magukat exponáló – az ellenzékbe szorult NPP és NLP által felhatalmazott – román politikai emigránsok csoportja (köztük elismert diplomaták, mint Grigore Gafencu, V. V. Tilea, Alexandru Cretzianu) memorandumai-ban az időközben a Szovjetunió által már annektált területek (Besszarábia, Észak-Bukovina, Herca tartomány) kérdését is felvetették – amiről a hivatalos békedelegációnak nem állt szándékában említést tenni.

Gyöngyösi János másnap prezentálta a hivatalos magyar álláspontot a Luxemburg palotában. A magyar külügyminiszter – Jakabffy Imre már említett „minimalista” terve alapján – egy 22 ezer km²-es határkorrekció mellett érvelt, valamint a Romániában maradó erdélyi magyarság számára az autonómia intézményesítését és a kisebbségi jogok nemzetközi garanciáját ajánlotta megfontolására. Ezt követően, a csehszlovák–magyar vitás kérdések kapcsán hivatkozott a „népet földdel” elvre, tiltakozva a magyarok erőszakos kitelepítése (lakosságcsere) ellen.¹²¹

1946. augusztus 16. után bizottsági üléseken folytatódott a konferencia munkája. A magyar politikai és területi bizottság visszautasította a román–magyar határ kérdésének nyílt vitára bocsátását; nem vette napirendre. A magyar delegáció két memorandumot adott be. Ezekre Ausztrália delegátusa figyelmeztette a tárgyaló feleket a román politikai

¹¹⁹ A párizsi békekonferencián részt vevő román delegáció tagjai: Gheorghe Tătărescu külügyminiszter, a kommunistákkal szövetséges – a „történelmi” Nemzeti Liberális Pártból kiszakadt – új NLP párt elnöke. Korábban, 1934–1938 között miniszterelnök, II. Károly király autoriter korporatív rendszere alatt miniszter; Gheorghe Gheorghiu-Dej, a Román Kommunista Párt (RKP) első titkára, közlekedésügyi miniszter; Lucrețiu Pătrășcanu igazságügyminiszter (RKP); Ștefan Voitec nemzetnevelési miniszter (RSZDP); Lothar Rădăceanu munkaügyi miniszter (RSZDP); Ion Gheorghe Maurer államtitkár (RKP); dr. Florica Bagdasar egészségügyi miniszter (RKP); Elena Văcăroiu; Șerban Voinea; Dumitru Dămăceanu tábornok; Mihail Ralea nagykövet, Washington; Richard Franasovici nagykövet, London; Simion Stoilov nagykövet, Párizs; Horia Grigorescu nagykövet, Hága; Victor Bărlădeanu a Román Nemzeti Bank vezetője; a Béke-előkészítő Osztály szakértői: Eugen Filotti; Bucur Șchiopu; Ion Christu; Tiyus Cristureanu; Alexandru Bianu; Daniel Danielopol. Lásd: Stela ACATRINEI (2009): Forumul păcii de la Paris (iulie – octombrie 1946.). In BUZATU 2009, 146.

¹²⁰ Uo. 147–148.

¹²¹ FÜLÖP 1994, 150–152.

és területi bizottság munkájának kezdetekor. 1946. augusztus 24-én, a Romániával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó bizottság ülésén – a román kérés kapcsán, miszerint Romániát a győztes szövetségesek oldalán ismerjék el hadviselő félként – előkerült a román–magyar hadiállapot kérdése is.¹²² Döntést hoztak arról, hogy 1946. augusztus 29-én a bizottság tűzze napirendre a magyar és a román delegáció álláspontjának újabb bemutatását. 1946. augusztus 31-én Auer Pál már csak egy 4000 km²-es határkiigazítás mellett érvelt, amely Szatmár, Nagykároly, Nagyvárad, Arad városokat és közvetlen környéküket érintette volna. Emellett a Székelyföld területi autonómiáját, közvetlen román–magyar tárgyalások kezdeményezését, a kisebbségi jogok nemzetközi kodifikációját ajánlotta a bizottság figyelmébe mint szükséges biztosítékokat.¹²³ Gheorghe Tătărescu a román béke delegáció álláspontját tolmácsolta 1946. szeptember 2-án. A román nép „bölcsojének” tekintett Erdély egésze feletti román követelések jogosultságát a román béke-előkészítés angol, francia, orosz nyelven is közzétett történeti, etnikai és gazdasági munkáiból idézve támasztotta alá, elutasítva a közvetlen tárgyalások és a területi autonómia megadásának felvetését. Annak bizonyítására, hogy a román állam keretei között a magyar kisebbség biztosítva látja jogait – többek között –, az MNSZ (már taglalt) marosvásárhelyi határozatát is idézte. A trianoni békeszerződés által megállapított határvonalat – visszaállítása mellett érvelve – „etnikai” értelemben igazságosnak ítélte meg. Tagadta a romániai állampolgárság megadásának, a CASBI által zárolt magyar vagyon és a földreformtörvények okozta kisebbségi sérelmeket. Minden határkiigazítási törekvést revizionizmusként minősített, és új konfliktusforrásként ítélte el. Végül kérte a bizottságot minden további magyar követelés elutasítására.¹²⁴ John C. Campbell, az amerikai küldöttség délkelet-európai szakértője a magyar határkiigazítás kérését észszerűnek ítélte. Az ausztrál delegátus felkérésére nyilatkozó Averell Harriman amerikai nagykövet pedig kijelentette: „a határ kismértékű módosítási lehetőségének megfontolása hozzájárulhat e két volt ellenséges állam közötti stabilitás és kölcsönös együttműködés kialakulásához.”¹²⁵ A szovjet fél meggyőzése azonban lehetetlennek bizonyult. 1946. szeptember 5-én a bizottság a Külügyminiszterek Tanácsa által 1946. május 7-én hozott döntést erősítette meg: a román–magyar határvonalat illetően visszaállította az 1938. január 1-jei állapotot. 1946. október 10-én, a román békeszerződés szövegének véglegesítése kapcsán Vandenberg amerikai szenátor a Duna nemzetközi státuszáról próbált vitát nyitni, az ausztrál delegáció képviselőjével szemben pedig Vjacseszlav Molotov ismételten megvédte az Erdélyt Romániának juttató döntést.¹²⁶

1946. november 17-én – a Romániában tartott választások eredményét meghamisítva – a Román Kommunista Párt, a végrehajtó hatalom kizárólagos birtoklása mellett, a törvényhozói hatalom fölötti ellenőrzését is biztosította.

1947. február 10-én a párizsi békekonferencia záróaktusaként a második világháborúban győztes nagyhatalmak, szövetséges és társult államok (összesen 21 állam delegációja)

¹²² ACATRINEI 2009, 149.

¹²³ Uo. 150–151. FÜLÖP 1994, 162.

¹²⁴ ACATRINEI 2009, 151; FÜLÖP 1994, 162.

¹²⁵ FÜLÖP 1994, 163.

¹²⁶ ACATRINEI 2009, 154.

ünnepélyesen aláírták Magyarország, Románia, Bulgária, Finnország és Olaszország béke delegációjával a békeszerződést. Ezt követően a nyugati nagyhatalmak egyértelműen tapasztalhatták, hogy elképzeléseik aaptalan illúziókra épültek: a Szovjetunió hadserege nem vonult ki a világháború végén megszállt kelet-közép-európai államokból – újabb államokra próbálta nyomásgyakorlással kiterjeszteni regionális hegemoniáját. Ezzel szemben hirdette meg 1947. március 12-én az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Harry S. Truman a „feltartóztatás” kül- és biztonságpolitikai doktrínát (containment policy). Ez defenzív stratégiai szemléletet intézményesített, és a *szovjet blokk* további terjeszkedését volt hivatott megállítani, gyakorlatilag elismerve a Szovjetunió vasfüggönyön túli hegemonikus hatalmát.

A romániai választások és a békeszerződés aláírása után a kommunisták irányította kormány politikai szövetségesének számító Magyar Népi Szövetség elnöke, Kurkó Gyárfás kérte az új törvényhozó testülettől a Kisebbségi Statútum kodifikációjának napirendre tűzését. Visszaautasították, és egészségügyi problémáira hivatkozva előbb a nyilvánosságból távolították el, majd megfosztották minden közeleti tisztségétől. Végül letartóztatták és koncepció perben vádat emelve ellene, súlyos börtönövekre ítélték. Márton Áron püspököt és társait, az MNSZ vezetősége álláspontjával szemben alternatív megoldásokat támogató szociáldemokratákat, valamint az MNSZ 1947 előtti vezetőségének tagjait ugyancsak letartóztatták és politikai elítéltekként hosszú időre bebörtönözték. A Magyar Népi Szövetséget az *elvtelen egység* helyett az *osztályharc* ideológiai elve alapján átszervezték, és az RKP tömegszervezeteként működtették az 1953-ban bekövetkezett (ön)feloszlátásig. Demeter Bélát, a Béke-előkészítő Osztály számára az erdélyi dokumentáció megszervezőjét és összeállítóját, a Magyar Külügyminisztérium alkalmazottját és magyar állampolgárt Magyarország területéről hurcolták el Romániába, ahol ismeretlen körülmények között halt meg.

The Question of Transylvania in the Mirror of the Hungarian and Romanian Preparations for Peace during the Second World War and at the Paris Peace Conference

Tamás Lönhárt

The border between Hungary and Romania changed twice between 1918 and 1945 as a result of Great Power arbitration. The Treaty of Trianon signed by the Allied and Associated Powers with Hungary in June 1920 awarded Transylvania, which contained some 1.6 million ethnic Hungarians, to Romania. In August 1940, however, the so-called Second Vienna Award made by German and Italian arbitrators after the two putative allies failed to settle the question directly, granted about 40 percent of Transylvania to Hungary.

Beginning in 1942, however, the Office of Peace [*Biroul Păcii*] in Romania began documenting its case for the return of that territory as part of a larger post-war settlement. The Romanians called for all of Transylvanian, including the region of Máramaros, the eastern edge of the Hungarian plain around Tiszántúl, Partium (Szatmár, Bihar), and the greater part of the Banat (Bánság) to be incorporated into Romania. The non-Romanian population would be relocated outside the new projected borders.

Hungarian preparations did not begin in earnest until 1943, when plans for exiting the alliance with Germany began to surface. The initial Hungarian scheme for incorporating all of Transylvania was rooted in the idea of federalizing Central and Eastern Europe and creating a customs union. The Hungarians thus sought to appeal to the Western Allies (Great Britain and the United States), whom they thought would be more supportive of a plan that prevented Soviet hegemony in the region. All of the plans elaborated by the Hungarian Office for Preparing the Peace [*Béke-előkészítő Osztály*], however, proposed the partitioning of Transylvania on ethnic grounds (not reinstating the “historical” pre-1918 borders), establishing territorial and cultural autonomy for the ethnic Hungarian community remaining in Romania, and an international treaty to guarantee the rights of national minorities.

The establishment of a communist-led Government in Romania in March 1945 reinforced the Soviet Union’s position favoring that state against Hungary, where the major non-communist political actor, the Smallholders’ Party, had won the elections. The re-integration of all Transylvania as part of Romania, with the direct involvement of the Soviet Union, became part of the legitimization process. Between the Potsdam Conference (17 July – 2 August 1945) and the Moscow Conference of the Council of Foreign Ministers (15–27 December 1945), the Western Allies treated the Transylvanian question in this fashion as well, though with the opposite intent. That offered an opportunity for the Hungarians to negotiate a compromise on the Transylvanian question, which effort included a direct dialogue with Romania.

As the Western Allies’ strategic view on the peace shifted though, their support for any further negotiation of border issues disappeared. At the conferences of the Council of Foreign Ministers held in London (18 January – 20 April 1946) and Paris (25 April – 16 May 1946), the Western Allies’ aim was to end the process quickly and thus engender the retreat of Soviet occupying forces from Eastern Europe. The last efforts of Hungary—sending a delegation to Moscow and the Sebestyén mission to Bucharest in April 1946—remained without result.

The Soviets viewed Central and Eastern Europe as their sphere of influence, and their insistence that Transylvania belonged to Romania carried the day. The Western Allies had put forward their illusions in the Declaration on Liberated Europe; but when the peace treaties were signed on 10 February 1947, the realities of Soviet occupation won out. The result was the Truman Doctrine and the Marshall Plan, the defensive strategy of “containment” leaving the states behind the “Iron Curtain” as part of the Soviet Bloc. Many diplomatic disputes, including that of the borders between Hungary and Romania, were “frozen” inside that bloc.